

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 25, Sayı/Issue: 47, Yıl/Year: 2023 (Haziran/June)

**Ebü'l-Hasen el-Kâbisî (ö. 403/1012) ve Kitâbü Mülâhhasî'l-Muvatta'
İsimli Eserinin Mukaddimesinde Hadis Usûlü**

*Abū al-Ḥasan al-Qābisī and the Methodology of Ḥadīth in the introduction of
Kitāb al-Mulakhkhas al-Muwatta'*

Zülal Kılıç

Doktora Öğrencisi, Sakarya Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis Ana Bilim Dalı - Ph.D.
Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Ḥadīth.
zulal.kilic@kocaeli.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9459-0387>

Hayati Yılmaz

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı – Prof. Dr.,
Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Ḥadīth.
hyilmaz@sakarya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4691-118X>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 02/02/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 01/06/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2023

Atıf/Citation: Kılıç, Zülal – Yılmaz, Hayati. "Ebü'l-Hasen el-Kâbisî (ö. 403/1012) ve Kitâbü Mülâhhasî'l-Muvatta' İsmi Eserinin Mukaddimesinde Hadis Usûlü". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/47 (2023), 89-120. <https://doi.org/10.17335/sa-kaifd.1246424>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial No Derivatives 4.0 International License.

Öz

Bu makalede Mağrib coğrafyası muhaddislerinden Kâbisî'nin (ö. 403/1012) Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *Muvatta'*ın İbnü'l-Kâsım rivâyetindeki muttasıl senedleri bir araya getirmek üzere kaleme aldığı *Kitâbü Mûlahhisi'l-Muvatta'* eserine yazmış olduğu mukaddime ele alınmaktadır. Söz konusu mukaddime müellif *Kitâbü Mûlahhisi'l-Muvatta'*ın telif amacı ve eserde izlediği yöntemi belirtmesinin yanı sıra bazı hadis usûlü meselelerine yer vermiştir. Onun bu kısımda ele aldığı hadis usûlü kavramlarının ve konularının tespit edilmesi çalışmanın ana gayesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda önce Kâbisî'nin hayatı ve ilim tahsilinden söz edilmiş, ardından bahse konu olan eserinin özelliklerine ilişkin birtakım bilgiler sunulmuştur. Sonrasında onun eserinin mukaddimesinde değindiği hadis usûlü kavramları ve bu konulara yönelik açıklamaları ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Meşrik rihlesi dönüşünde Mağrib'in Doğu literatürüne ait bazı hadis eserleri ile tanışmasına öncülük eden Kâbisî'nin hadis usûlü bağlamındaki görüşlerinden istifade edip ona referansta bulunan Endülüsbölgesi âlimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Kâbisî'nin hadis usûlü ile ilgili bahsettiği konularda Mâlik'in yaklaşımlarını benimsediği ve ona atfla meseleleri izaha yöneldiği kısımlar ve Mâlik'ten farklılaştığı hususlar zikredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Usûlü, Kâbisî, *Kitâbü Mûlahhisi'l-Muvatta'*, Mağrib.

Abstract

In the early Islamic world, various works were written on the issues on hadith methodology. Then, independent studies on the hadith methodology began to be compiled from the fourth century of the hijra, and many hadith methodologies were written in the following period. Before the writing of the independent studies on the hadith procedure, there were no separate hadith works, but there were copyrights in which the procedural subjects were handled. It should be noted that the introductory parts of the hadith books, in particular, are of great importance at this point. Because the authors sometimes include the issues of hadith methodology in the introductions in which they deal with the copyright purposes of their works and the methods they follow in the study, and they explain some hadith methodology concepts. The aforementioned prefaces and the issues covered in them provide important content about the hadith methodology. In addition to this, these texts also shed light on the procedural approaches of their authors. In addition, the concepts used in the period when the author lived, the meanings given to these concepts and the issues that came to the fore at that time are also revealed.

In this article, the introduction to the book of *Kitâb al-Mulakhkhas al-Muwatta'* by Qâbisî (d. 403/1012), one of the hadith scholars of Maghrib geography, is discussed. The author wrote this work in order to bring together the continual documents in the Ibn al-Qâsım narration of Mâlik b. Anas' (d. 179/795) *al-Muwatta'*. In the introduction, the author first stated the purpose of the writing of *Kitâb al-Mulakhkhas al-Muwatta'*s and the method followed in the work. Namely, he states that he compiled this work to respond to the demands of those who asked him to bring together the hadiths of Mâlik b. Anas, whose chain is complete. In the compilation of the work, he was content with the only narration of *Muwatta'*. He followed the method of collecting the musnad hadiths in this narration, the ones with clear continuous. However, he preferred not to include the narrations that were closed in his continuous in his work. After this information, the author has included some issues of hadith methodology in the introduction part. The main purpose of the study is to determine the concepts and subjects of the hadith methodology that he discussed in this section. In this context, firstly, information about Qâbisî's life was given, and his education was mentioned. Then, some information about the features of the work in question is presented. Afterwards, the concepts of hadith methodology that he mentioned in the introduction of his work and his explanations on these issues were examined under separate headings. Although he is encouraged to narrate hadiths in this introduction, he provides information about the refraining of many hadith transmissions, the conditions of endurance of hadith, the words of the narration considered as 'muttasıl and munqati', the narration with the meaning of the hadiths and the lahn in the hadith. When the approaches of Qâbisî on these issues are examined, it is revealed that he tends towards the views of the Mâlikî school, which he is a follower of and Imam Mâlik. For this reason, the parts in which he adopted Mâlik's approaches and tended to explain the issues by referring to him are mentioned.

In addition, Qâbisî pioneered the Maghrib's acquaintance with some hadith works belonging to the Eastern literature on his return from the Mashrik rihla. Through his students, these studies were also transferred to Andalusia. Bukhari's *al-Sahîh* is at the beginning of the works that he brought upon his return from the Eastern rihla. That is, while *al-Sahîh* spread in Ifrîqiyah through Qâbisî, it became widespread in Andalusia thanks to his students. However, among the works transmitted from him in Qayrawân and known in Maghrib and Andalusia through him, Nasâ'î's *al-Sunan*, *Musnad Hadîth Mâlik* and *Tafsîr al-Qur'ân*, Duhaym's *Musnad Hadîth Awzâ't*, Ibn al-Jarûd's *al-Muntaqâ fî al-sunan al-musnadah*, *al-Mustaksiyah fî al-Muwatta* of Ibn Muzayn and there are various versions and different narrations of *Muwatta*. In addition to the books he brought, the works and views of Qâbisî, who wrote many works himself, also reached the Andalusia Region. From this point of view, it has been tried to determine the scholars of the Andalusian region who made reference to Qâbisî's views on the hadith methodology. In addition, studies on his works reveal the care shown to him and his works. However, it is also important in terms of revealing his influence on the Andalusian hadith scholars. For this reason, the commentaries written by Andalusians on *Kitâb al-Mulakhkhas al-Muwatta'*, the article's subject, are specially mentioned.

Keywords: Hadîth, Methodology of Hadîth, Qâbisî, *Kitâb al-Mulakhkhas al-Muwatta'*, Maghrib.

Giriş

İslam dünyasında hadis usûlüne ait müstakil çalışmaların hicrî dördüncü asırdan itibaren telif edilmeye başlandığı ve sonraki süreçte çok sayıda hadis usûlü eserinin yazıldığı bilinmektedir. Bu çalışmaların kaleme alınmasının öncesinde ve sonrasında ise müstakil hadis usûlü eseri olmamakla beraber içerisinde usûl konularının işlendiği teliflere rastlanmaktadır. Özellikle hadis kitaplarına yazılan mukaddime kısımlarının bu noktada büyük bir öneme sahip olduğu belirtilmelidir. Zira müelliflerin eserlerini telif gayelerini ve çalışmada takip ettikleri yöntemleri ele aldıkları mukaddimelerde bazen hadis usûlü meselelerine de yer verildiği dikkat çeker. Bu mukaddimelerde işlenen meseleler hadis usûlüne dair önemli içerikler sunmasının yanı sıra müelliflerinin usûle ilişkin yaklaşımlarına da ışık tutmaktadır.

Endülüs ve Mağrib coğrafyalarında da hadis usûlüne tahsis edilen çalışmaların yanı sıra mukaddime kısmında hadis usûlü konularının yer verildiği eserler bulunmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak İbn Abdilber en-Nemerî'nin (ö. 463/1071) *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta'* eserine yazdığı mukaddime verilebilir.¹ Bir diğer örnek ise Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) tarafından

1 Bu mukaddimede mürsel, müsned, munkatı', muttasıl, mevkûf, tedlîs, haber-i vâhid gibi konular yer almaktadır. Ebû Ömer Yûsuf b Abdillâh İbn Abdilber en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîseti li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1429), 1/5-69.

kaleme alınan *el-Mesâlik fi şerhi Muvatta' Mâlik* adlı eserin mukaddime kısmıdır.² Benzer şekilde Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'idi Müslim*'inin mukaddimesi hadis usulüyle alakalı bilgiler sunmaktadır.³ Zikredilebilecek bir diğer mukaddime ise İbn Hayr el-İşbîlî'nin (ö. 575/1179) *Fehresetü mâ revâhü 'an şüyühihî* isimli eserine aittir.⁴ İbnü'l-Harrât'ın (ö. 582/1186) *el-Ahkâmu'l-vustâ* kitabına yazdığı giriş kısmında da müdrec, hadise ziyade, ilelü'l-hadîs gibi meselelere yönelik müellifin görüşlerine ulaşılmaktadır.⁵

Mağrib coğrafyasında yetişen muhaddislerden Kâbisî de eserinin mukaddimesinde hadis usulü meselelerine temas edenler arasındadır. Müellif, *Mulahhisü'l-Muvatta'* isimli eserine yazdığı giriş kısmında usûle ilişkin bazı konulara yer vermiştir. Müellifin buradaki görüşlerinden istifade eden ve onun bu eseri üzerine çalışma yapan Endülüslüler vardır. Ayrıca Kâbisî, Meşrik seyahati vasıtasıyla hadis ilmine ait bazı eserlerin Mağrib'e ve Endülüs'e taşınmasında etkili olmuştur. Bu nedenle o, üzerinde durulması ve hakkında araştırılma yapılması gereken önemli muhaddislerden biridir. Ancak onun hadisle ilgili yönünü merkeze alan sadece birkaç çalışmaya tesadüf edilmiştir. Bu çalışmalar, Tâhâ Bûsrîh'in kaleme aldığı "Medresetü'l-Kâbisî el-hadîsiyeti bi'l-Endelüs" isimli makale düzeyinde bir araştırma ve "İmâm el-Kâbisî'nin Kitâbu Mullahhisü'l-Muvatta Adlı Eserinin Tahkiki ve İncelenmesi" başlığıyla Abdurrahman Urfalı tarafından hazırlanan yüksek lisans tezidir.⁶ Ayrıca Kâbisî'nin *er-Risâletü'l-mufassıla li-ahvâli'l-müte'allimîn ve ahkâmi'l-mu'allimîn* eseri Süleyman Ateş ve Hıfzırrahman R. Öymen tarafından *İslâmda Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale* ismiyle Türkçeye tercüme

- 2 Eserin mukaddimesinde haberü'l-âhad, mürsel, mevkûf, maktu, icâzet, münâvele gibi konular kayda geçirilmiştir. Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabî el-Meâfirî, *el-Mesâlik fi şerhi Muvatta'î Mâlik*, nşr. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî, Âişe binti Hüseyin es-Süleymânî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428), 1/343-355.
- 3 Hüseyin b. Muhammed Şevvât tarafından müstakil olarak neşredilen bu mukaddimede, Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'inin mukaddimesinde işaret ettiği sahîh, mürsel, müsned, ziyâde, noksanlık, tashîf gibi konuların genişletilmesi amaçlanmıştır. Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'idi Müslim*, thk. Yahyâ İsmâil (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1419), 1/71-195; Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî Kâdî İyâz, *Mukaddimetü İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'idi Müslim*, thk. Hüseyin b. Muhammed Şevvât (Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1414).
- 4 İbn Hayr burada semâ, kırâat, münâvele ve icâzete ilişkin açıklamalar yapmış, ilim öğrenmeyle alakalı meselelere ve hadislerin mâna ile rivâyetine yer vermiştir. Ebû Bekir Muhammed b. Hayr İbn Hayr el-İşbîlî, *Fehresetü mâ revâhü 'an şüyühihî*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri-Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1410), 15-36.
- 5 Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdurrahmân el-İşbîlî İbnü'l-Harrât, *el-Ahkâmu'l-vustâ min hadîsi'n-nebî*, thk. Hamdî es-Selefi- Subhî es-Sâmerrâî (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1416), 1/65-71.
- 6 Tâhâ Bûsrîh, "Medresetü'l-Kâbisî el-hadîsiyeti bi'l-Endelüs", *Câmiatü'z-zeytûniyye Merkezü'd-dirâsâti'l-İslâmiyye* (2010), 85-122; Abdurrahman Urfalı, *İmâm el-Kâbisî'nin Kitâbu Mullahhisü'l-Muvatta Adlı Eserinin Tahkiki ve İncelenmesi* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

edilmiş; yine Süleyman Ateş benzer konuyu “İslam Tarihinde İlk Pedagojik Eserlerden Bir Örnek: ‘Öğretmen ve Öğrenci Meseleleri’” başlığıyla makale formatında yayınlamıştır.⁷ Bunlar dışında Kâbisî'nin *er-Risâletü'l-mufasssıla'sı* çerçevesinde Arapça kaleme alınan ve onun eğitim metodunu ön plâna çıkarılmayı hedefleyen bazı çalışmalara da tesadüf edilmiştir.

Kâbisî ile ilgili Türkçe literatürde yapılan çalışmaların azlığı ve diğer literatürlerde ise özellikle usûlcülüğüne yönelik herhangi bir araştırmaya rastlanmaması bu makalenin kaleme alınmasının ana sebeplerindendir. Yukarıda bahsi geçen çalışmalarda hayatına kısaca değinilmesi sebebiyle çalışmamızda ilk olarak müellifin hayatına dair bilgi verilecektir. Daha çok ilmî yaşantısı, rihleleri, hoca-talebe ilişkileri ve kaleme aldığı eserlerin hadis ilmi bağlamında öne çıkarıldığı hayatının ardından *Kitâbü'l-Mülâhhis* eseri ve içeriğine kısaca değinilecektir. Sonrasında ise müellifin *Mülâhhis* eserinin mukaddimesinde ele aldığı hadis usûlü meseleleri incelenecektir. Ayrıca Kâbisî'nin hadis usûlü bağlamında Endülüs bölgesindeki etkisine işaret edilecektir.

1. Hayatı ve İlim Tahsili

Tam adı Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Halef el-Meâfirî el-Kayrevânî olan Kâbisî, 6 Recep 324 (936) tarihinde Kayrevan'da dünyaya gelmiştir.⁸ Aslen Kayrevanlı olmakla beraber Mehdiyye yakınlarında bir İfrîkiye şehri olan

- 7 Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Meâfirî el-Kayrevânî Kâbisî, *İslâmda Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale*, çev. Süleyman Ateş - Hıfzırrahman R. Öymen (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1966); Süleyman Ateş, “İslam Tarihinde İlk Pedagojik Eserlerden Bir Örnek: ‘Öğretmen ve Öğrenci Meseleleri’”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1992), 21-44.
- 8 Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik ve takribü'l-mesâlik li-ma'rifeti'l-âmî mezhebi Mâlik* (Fas: Vizâratü'l-Evkâf ve ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1402/1982), 7/100; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ ebnâi'z-zamân miminâ sebete bi'n-naql evi's-semâ ev esbehetü'l-ayân*, thk. İhsân Abbâs (Beirut: Dâru Sâdur, 1398/1978), 3/320; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1373), 3/1079; Ebü's-Safâ Halîl b. İzziddîn Safedî, *Nektü'l-himyan fi nüketi'l-umyan*, nşr. Ahmed Zeki Bey (Mısır: Matbaatü'l-Cemâliyye, 1329), 217; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ'*, nşr. Gotthelf Bergstraesser (Beirut/Lübnân: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1932), 1/501; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Beirut/Lübnân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406), 1/419; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beirut/Lübnân: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 1/1818; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1951), 1/685; Muhammed b. Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nürî'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*, thk. Abdülmeccid Hıyâlî (Beirut/Lübnân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414), 1/145; Ebü Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd Zirikî, *el-A'lâm: Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' min'el-Arab ve'l-mustağribîn ve'l-müsteşrikîn* (Beirut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002), 4/326; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcimu musannifi'l-kütübî'l-'Arabîyye* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1414), 1/61; Selahattin Parladr, “Kâbisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/41-42.

Kâbis'e nisbetle tanınır.⁹ Kaynakların işaret ettiğine göre, kendisi, bunun sebebini sarığını Kâbis ehli gibi bağlayan amcası olarak belirtir.¹⁰ Ancak İbn Nâcî'ye (ö. 839/1435) göre, bu konu tartışmalıdır.¹¹ Çünkü o, İbn Hallikân (ö. 681/1282), İbn Ferhûn (ö. 799/1397) ve İbnü'l-Cezerî'nin de (ö. 833/1429) aralarında bulunduğu bazı âlimlerin Kâbisî'den "İbnü'l-Kâbisî"¹² şeklinde bahsetmesinin onun babasının Kâbisli olmasını gerektireceği kanaatindedir.¹³ Ayrıca İbn Nâcî, onun Kâbis yakınlarındaki Meâfirîn köyüne nisbet edilmesinin de bu durumu desteklediğini düşünür. Ziriklî (ö. 1976) ve Mahfûz da onun Meâfirîn nisbesinin Kâbis köylerinden Meâfirîn'e nisbetle verildiğini söylemektedir.¹⁴ Bununla beraber Mahfûz, amcasına nisbetle "Kâbisî" nisbesinin verilmesini zayıf bir açıklama kabul ederek doğrusunun ise her iki nisbesinin de aslının kendisine dayandığı belde ve köye işaret etmesi şeklinde olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁵ Fakat İbn Hallikân'ın ve Safedî'nin (ö. 764/1363) eserlerinde yer verdiği bir bilgiye göre Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh es-Sakâlî (ö. 451/1059), Kâbisî'nin kendisine "Senin ve benim adıma yalan söylendi. Ben Kâbisli olmadığım hâlde beni "Kâbisî" şeklinde isimlendirdiler. Bunun sebebi ise, amcam sarığını Kâbisîler gibi bağladığı için ona "Kâbisî" denildi ve biz de bununla meşhur olduk. Ancak ben, "Karevî" yim. Senin durumun da buna

- 9 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 7/92; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/322; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hasen el-Kustanîni İbn Kunfûz, *Kitâbü'l-vefeyât*, thk. Âdil Nüveyhîz (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1403), 227; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-be'yâni meşhûri kütübî's-sünneti'l-müşerreffe*, nşr. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî b. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî (Beyrut/Lübnân: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414), 14.
- 10 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 7/99; Abdurrahmân b. Muhammed Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân fi ma'rifeti ehli'l-Kayrevân*, nşr. İbn Nâcî et-Tenühî (Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 1968), 3/134; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1080; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût- Muhammed Nuaym (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403), 17/158-161; Safedî, *Nektü'l-himyân*, 217; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Ömer ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye* (Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1410), 11/351; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/326; Hüseyin b. Muhammed Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân mine'l-fethi'l-islâmî ilâ müntesafi'l-karni'l-hâmisî'l-hicrî* (Riyâd: ed-Dâru'l-Âlemiyeye li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1411), 2/663; Abdülvehhâb Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr fi'l-musannefât ve'l-müellifîne't-Tûnisiiyyîn*, nşr. Muhammed el-Arûsî el-Matvî-Beşîr el-Bekkûş (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990), 1/274.
- 11 Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 3/134; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 1/274.
- 12 Burada zikredilen isimlerin yanı sıra İbn Nâcî'den sonra yaşayan Bağdatlı İsmâil Paşa (ö. 1920), Ziriklî (ö. 1976), Ömer Rıza Kehhâle (ö. 1987), Mahfûz ve Hasan Hüsnî de Ebü'l-Hasen el-Kâbisî'den "İbnü'l-Kâbisî" şeklinde bahsederler. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/685; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 2/502; Muhammed Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifîne't-Tûnisiiyyîn* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 4/45; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 1/274.
- 13 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/320; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 3/134; Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî el-Ceyyânî İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi ma'rifeti a'yân'ulemâ'i'l-mezheb*, thk. Ebü'n-Nûr Muhammed el-Ahmedî (Kâhire: Dâru't-Türâs, 1972), 2/101; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/501.
- 14 Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/326; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifîn*, 4/45.
- 15 Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifîn*, 4/45.

benzer. Baban Sakaleyye'ye yolcu olarak girdi ve oraya nisbet edilerek "es-Sakalî" diye anıldı." dediğini aktarmaktadır.¹⁶ Dolayısıyla bu açıklama, İbn Hallikân'ın ve başka âlimlerin Kâbisî'yi "İbnü'l-Kâbis" nitelendirmesinden hareketle İbn Nâcî'nin onun babasının Kâbisli olmasını gerektireceği şeklindeki yaklaşımına ters düşmektedir. Zira Kâbisî'nin kendisi de aslen Kayrevanlı olduğunu ve niçin Kâbis'e nisbetle tanındıklarını açıkça ifade etmektedir. 3 Rebîulâhîr 403 (1012) tarihinde doğduğu şehir Kayrevan'da vefât eden Kâbisî, Bâbü'tünis'e defnedilmiştir.¹⁷

Mâlîkî mezhebine mensup Kâbisî'nin gözlerinin görmediği ancak buna rağmen kitaplarının son derece sıhhatli; zapt ve takyîd yönüyle kuvvetli sayıldığı aktarılır.¹⁸ Âmâ olması sebebiyle onun eserleri talebeleri tarafından kayıtlı altına alınmakta idi. Nitekim Mekke'de Ebû Zeyd'den işittiği Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-sahîh*'ini onun için Ebû Muhammed el-Âsîlî (ö. 392/1002) yazmıştır.¹⁹ Hadis metinleri, isnâdları, hadis ricâli ve illetleri konusunda âlim vasfıyla bilinen Kâbisî, Ebû Amr el-Mukrî'nin zikrettiğine göre öncelikle Ebû'l-Feth Ahmed b. Abdülazîz b. Büdhûn'den (ö. 359/969) arz ve semâ yoluyla kırâat ilmini alarak bir müddet Kayrevan'da Kur'ân ilimlerini

16 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/321-322; Safedî, *Nektü'l-himyân*, 218; İbn Kunfûz, *Kitâbü'l-vefeyât*, 227; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 1/274; Reşîd Kûhûs, "el-İmâm Ebû Bekir Muhammed İbn Yûnus es-Sakalî el-Kayrevânî (h. 451) Câmî'u'l-mezhebi'l-Mâlîkî ve muvâhhidü cühûdî fukahâihî", *Mecelletü'l-müdevene* 4 (2015), 35-45.

17 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 7/99; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/321; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 3/142-143; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1080; Safedî, *Nektü'l-himyân*, 217; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/351; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 2/102; İbn Kunfûz, *Kitâbü'l-vefeyât*, 227; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/501; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 1/419; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/1818; Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnâût- Mahmûd el-Arnâût (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1406), 5/20; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifin*, 1/685; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 14; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, 1/145; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/326; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1/61; Hind Şelebî, *el-Kırâ'ât bi-İfrîkiye mine'l-feth ilâ muntasifi'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî* (Tunus: Dâru'l-Arabiyyetü'l-Kitâb, 1983), 317; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/674; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 1/277.

18 Kâbisî'nin görme yetisini ne zaman kaybettiğine ilişkin farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan birinde ömrünün sonlarına doğru gözlerinin görmez olduğu söylenir. İbn Ebî Zeyd'in vefâtı üzerine Kâbisî'nin neredeyse âmâ olacak kadar ağladığı da aktarılır. Ancak asıl kabul gören görüş doğuştan âmâ olduğu veya küçük yaşta iken gözlerini kaybettiği yönündedir. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 7/93; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 3/139; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1079; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/159; Safedî, *Nektü'l-himyân*, 217; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 2/101, 102; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/20; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 14; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, 1/145; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/326; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/45-46; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/663; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 1/275.

19 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 7/93; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 3/139; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1079, 1080; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 2/101-102; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, 1/145; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/46; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/665; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 2/274-275.

okutmuştur.²⁰ Hatta Kâbisî'ye Kayrevan halkının kurrâsı olarak itimâd edilmiştir. Ancak daha sonra bazı ashâbı tarafından valinin kırâatla ilgili meseleler hakkında soru sorduğu kendisine ulaştırıldığında Şifî yönetimin sorgularından uzaklaşma maksadıyla bu ilmi bırakarak fıkıh ve hadise yönelen Kâbisî, her iki ilimde de derinleşerek kendi yaşadığı dönemin önde gelenleri arasında yerini almıştır.²¹ Hind Şelebî ise Kâbisî'nin bir müddet Kayrevan'da Kur'ân kırâat ettirdikten sonra bundan geri durmasının sebebini, yönetimin onun ashâbından bazılarından kırâat istemesi haberinin kendisine ulaşması neticesinde, onun sultanla alaka kurmamaya yönelik gayretiyle açıklar.²²

Kayrevan'da doğup yetişen ve orada ilim tahsiline başlayan Kâbisî, hadis ve fıkıh ilmini İfrîkiye meşâyihundan semâ' etmiş ve belde ehlinin ileri gelenlerinden kırk kadar hocadan ders almıştır.²³ Onun İfrîkiye'deki hocaları arasında Ebû Muhammed b. Mesrûr el-Haccâc (ö. 346/957), Ebü'l-Hasen el-Kânişî (ö. 347/958), Derrâs b. İsmâil el-Fâsî (ö. 357/968), Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed ed-Debbâğ (ö. 359/969), Ebü'l-Kâsım Ziyâd b. Yûnus es-Sidrî (ö. 361/971), Ebû İshâk el-Cibinyânî (ö. 369/979), İbn Zekrûn (ö. 370/980), Ebû Abdillâh b. Mesrûr el-Assâl (ö. 386/996) ve Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Hişâm et-Tücbî (ö. 346/958) yer alır.²⁴ *Muvatta'*ın İbnü'l-Kâsım rivâyetini Debbâğ ve Abdullâh b. Ebî Hişâm'dan aldığı bilinen Kâbisî, Kayrevan'a dışarıdan gelen âlimlerden de istifâde etmiş, sonrasında Tunus'a giderek orada Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Ahmed el-İbyânî'den (ö. 352/963) *Muvatta'*ın Yahyâ b. Abdillâh el-Mahzûmî rivâyeti ile Ebû Abdillâh Ahmed b. İmrân el-Elhânî'nin (ö. 250/864'ten önce) *Tefsîrû Garibi'l-Muvatta'*ını almıştır.²⁵

Kâbisî, Mağrib'teki tahsilinin akabinde 10 Ramazan 352 tarihinde ilim talebi gayesiyle Meşrik bölgesine yönelmiş ve bu yolculuğu esnasında hac vazifesini yerine getirmiştir.²⁶ Ancak diğer müelliflerden farklı olarak Mahfûz, Kâbisî'nin elli iki yaşında iken rihle yaptığını ve dolayısıyla bunun da 376/986

20 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 7/99; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1080; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/60; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/501; Şelebî, *el-Kirâ'ât bi-İfrîkiye*, 313; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/45.

21 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 7/99; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1080; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/160; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/501; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/46.

22 Şelebî, *el-Kirâ'ât bi-İfrîkiye*, 312.

23 Şevvât, *Medresetü'l-hadîs fi'l-Kayrevân*, 2/663.

24 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 7/92; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1079; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 2/101; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, 1/145; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/45; Şevvât, *Medresetü'l-hadîs fi'l-Kayrevân*, 2/663; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 2/274.

25 Şevvât, *Medresetü'l-hadîs fi'l-Kayrevân*, 2/664.

26 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 7/100; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/320; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 3/135; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1080; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 2/101-102; İbn Kunfûz, *Kitâbü'l-vefeyât*, 227; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, 1/145; Zirikî, *el-A'lâm*, 4/326; Şevvât, *Medresetü'l-hadîs fi'l-Kayrevân*, 2/664; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 2/274.

senesine tekabül ettiği iddia etmektedir.²⁷ Hatta İyâz'ın da bu şekilde kaydettiğini belirtse de *Tertibü'l-medârik*'te Kâbisî'nin rihlesinin 352 senesinde gerçekleştiğine yönelik bilgilere rastlanmaktadır. Gözleri görmediği için ona bu yolculuğunda Aslî eşlik etmiş ve semâ' ettiği nakilleri onun için kaydetmiştir.²⁸ Trablus'ta hadis ve rical ilmini İbn Zekvân olarak tanınan Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed Zekeriyâ'dan (ö. 370/981) öğrenmiş ve sonrasında Mısır'a seyahat ederek orada hadis dinlemiştir.²⁹ Fustat ve İskenderiye'de aralarında Ebü'l-Hasen Alî b. Ca'fer es-Sâbiyânî (ö. ?), Ebü'l-Kâsım Hamza b. Muhammed el-Kinânî (ö. 357/968), Ebû Bekir Muhammed b. Selmân en-Niâlî (ö. 380/990), Ebû Bekir Muhammed b. Süleymân b. Ebî Şerîf (ö. ?) gibi isimlerin bulunduğu birçok âlimden ilim öğrenip oradan Mekke ve Medine'ye intikal etmiştir.³⁰ Rihle sürecinde karşılaştığı âlimlerden kırâat ve hadis başta olmak üzere çeşitli ilimler tahsil eden Kâbisî, bu hocalarından Meşrik literatürüne ait birçok önemli eseri alarak Mağrib bölgesine getirmiştir.

Kâbisî, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'ini Ebû Zeyd el-Mervezî'den almıştır.³¹ Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed el-Cürçânî (ö. 373/984) ve Kâdî Tüsterî'den de *es-Sahîh*'i rivâyet ettiği kaynaklarda yer verilen bilgiler arasındadır.³² Onun *es-Sahîh*'i naklettiği bu üç âlim de eseri, Buhârî râvîlerinden Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî'den (ö. 320/932) nakletmişlerdir. Farklı âlimlerden aldığı Buhârî'nin *es-Sahîh*'ini İfrîkiye'ye (Mağrib'e) getiren ilk kişi Kâbisî'dir.³³ Hocaları arasında yer alan Ebü'l-Kâsım Hamza b. Muhammed

27 Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/45.

28 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Humejdî, *Cezvetü'l-muktebis fi târihi ulemâ'î'l-Endelüs*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî (Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri-Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1410), 1/400; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 1/274-275.

29 Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 3/135; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/665; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 1/275.

30 Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 7/92-93; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/158-161; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 3/135; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 2/101; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/20; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, 1/145; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/46; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/665; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 1/275.

31 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/320; Safedî, *Nektü'l-himyân*, 217; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, 1/145; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2/502; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/46; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/665.

32 Ebû Bekir Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm ve ahbâru muhaddisihâ ve zikru kuttâniha'l-ulemâ'*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001), 4/362; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, 1/145; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/46; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/666.

33 Kâbisî'nin Meşrik rihlesinden h. 357 senesinde döndüğü bilindiğine göre *es-Sahîh*'inde bu tarihte Mağrib'e geldiği söylenebilir. Buhârî'nin *es-Sahîh*'inin geç bir tarihte bu bölgeye intikal etmesinde bazı sebeplerden söz edilmiştir. Buna göre Mağrib coğrafyasında *Muvatta'* a önem verilmesi ve Buhârî'nin talebelerine Mağribîlilerin rihle yollarında denk gelmemeleri söz konusu nedenler arasındadır. Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, 1/145; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/46; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 1/207, 277, 2/663; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 1/275; Khaoula Trad, "The Impact of Maghribi Hadith Commentaries on the Mashriq", *The Maghrib*

el-Kinânî'den en-Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen, Müsnedi hadîsi Mâlik ve Tefsîru'l-Kur'ân* eserlerini nakleden Kâbisî, Ebû Saîd Abdurrahmân b. İbrâhîm Duhaym el-Kureşî'nin (ö. 245/859) *Müsnedü'l-Evzâ'î*'sini ise Abdullâh b. Muhammed b. Nâsîh'tan (ö. 365/976) almıştır.³⁴ Ayrıca Muhammed b. Abdillâh b. Abdülmü'min (ö. 390/1000), Ebû Muhammed Abdullâh b. Alî b. el-Cârûd'un (ö. 307/919-20) *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsne*de adlı telifini Kâbisî'ye tahdis etmiştir. *Muvatta'*ın İbnü'l-Kâsım rivâyetini Ebû Muhammed et-Tücîbî (ö. 346/958) ve Ebü'l-Hasen Debbâğ'dan (ö. 359/969); Yahyâ b. Abdullah el-Mahzûmî rivâyetini ise Ebü'l-Abbâs el-İbyânî'den (ö. 352/963) almıştır.³⁵

Beş yıl süren Meşrik rihlesinden elde ettiği ilmi birikimle 357 senesinde Kayrevan'a dönen Kâbisî, oraya ulaştığında rivâyetlerini dinlemek üzere insanlar kendisine yönelmiştir.³⁶ İlk önce hocaları hayatta iken hadis nakline razı olmayan Kâbisî, insanlara kapısını kapatarak bundan geri durmuş fakat onun merviyâtına ihtiyaç duyanların gayretlerini görünce bu düşüncesinden vazgeçerek talebeleri için ilim meclisleri akdedip birçok rivâyeti ve çok sayıda musannefâtını onlara dinletmiştir.³⁷ Bu olayın daha farklı anlatımına da rastlanmaktadır. Şöyle ki, Kâbisî'nin hocası Ebû Muhammed et-Tücîbî (ö. 346/958) vefât ettiğinde onun yerine fetvâ vermek üzere birinin geçmesi gerekiyordu.³⁸ Dolayısıyla insanlar fetva almak için ehil gördükleri Kâbisî'ye yönelmişlerdir fakat o, kapısını kapatarak onların isteklerini reddetmiştir. Ancak Ebü'l-Kâsım Abdülhâlik b. Halef b. Şeblûn'un (ö. 390/1000) insanlara "Onun kapısını kırın. Çünkü Kayrevan'da kalanlar içerisinde en bilgili o olduğu için fetvâ vermek artık onun üzerine vaciptir." demesi üzerine Kâbisî istemeyerek de olsa bu durumu kabullenerek ilk ilim meclisini kurmuştur. Kurduğu meclisler ve öğrencilere yönelmesi sayesinde tanınmaya başlayan Kâbisî'nin yanına ilim öğrenmek amacıyla farklı bölgelerden rihle yapanlar olmuştur.³⁹ Onun talebelerinden Ebü'l-Kâsım Hâtim b. Muhammed et-Trablusî (ö. 469/1077) Kayrevan'da ilmî vasfıyla ön plâna çıkan kimselerin

in the Mashriq -Knowledge, Travel and Identity-, ed. Maribel Fierro-Mayte Penelas (Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2021), 218.

34 Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, 1/145; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/46; Şevvât, *Medresetü'l-hadîs fi'l-Kayrevân*, 2/665-666.

35 Şevvât, *Medresetü'l-hadîs fi'l-Kayrevân*, 2/666.

36 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/320; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 3/135; İbn Kurfûz, *Kitâbü'l-vefeyât*, 227; Zirikî, *el-A'lâm*, 4/326; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/46; Şevvât, *Medresetü'l-hadîs fi'l-Kayrevân*, 2/666; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 1/275.

37 Şevvât, *Medresetü'l-hadîs fi'l-Kayrevân*, 2/669-670.

38 Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *Muvatta'ü'l-Îmâm Mâlik b. Enes, rivâyetü İbni'l-Kâsım ve telhîsü'l-Kâbisî*, nşr. Muhammed b. Alevî b. Abbâs el-Mâlikî (Abu Dabi: el-Mecma'u's-Sekâfi, 1425/2004), 24; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 1/276.

39 Şevvât, *Medresetü'l-hadîs fi'l-Kayrevân*, 2/670.

Kâbisî'nin meclisinde bulduklarına dikkat çekmekte ve "Biz Ebü'l-Hasen'in yanında Kayrevan, Endülüs ve diğer Mağrib şehirlerinin ehlerinden ilim talep eden yaklaşık 80 kişiydik" sözüyle Kâbisî'nin yüzlerce öğrencisi arasında onun yanında konaklayanların sayısına işaret etmektedir.⁴⁰ Fakat Şevvât, onun yakınındaki öğrencilerinin sayısının doksan dört olduğunu aktarır.⁴¹ Öne çıkan talebelerinden Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib (ö. 392/1001), Ebû Alî Hasen b. Haldûn el-Belevî (ö. 407/1016), Ebû Abdillâh Muhammed b. Süfyân el-Kayrevânî (ö. 415/1024), Ebû Bekir Âtik b. Halef et-Tücbî (ö. 422/1030), İbnü'l-Havvâs olarak tanınan Ebû Abdillâh Muhammed b. Abbâs el-Ensârî (ö. 428/1036), Ebû Hafs Ömer el-Attâr (ö. 430/1038), Ebû İmrân Mûsâ b. İsâ el-Fâsî (ö.430/1038), Ebû Bekir Ahmed b. Abdirrahmân (ö. 432-437/1040-1043), Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ebî'l-Abbâs el-Ecdâbî (ö. 432/1040), Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed el-Lebidî (ö. 440/1048), Ebû Bekir Atık es-Sûsî (ö. 450/1058), Ebü'l-Kâsım b. Muhriz el-Kayrevânî (ö. 450/1058) ondan fıkıh öğrenmişler ve nakilde bulunmuşlardır.⁴² Endülüslülerden ondan rivâyet eden en meşhur öğrencileri içerisinde İbnü'l-Faradî olarak bilinen Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 403/1013), Ebû Bekir Muhammed b. Mevheb et-Temîmî el-Kurtubî (ö. 406/1016), İbnü's-Sâbunî şeklinde tanınan Hişâm b. Abdirrahmân (ö. 423/1032), Saîd b. Ahmed b. Yahyâ et-Tücbî (ö. 428/1037), Ebü'l-Kâsım Mühelleb b. Ebî Süfre (ö. 435/1044), Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî (ö. 444/1053), Ebü'l-Kâsım Hâtim b. Muhammed et-Trablusî (ö. 469/1077) sayılabilir.⁴³

Buhârî'nin *es-Sahîh*'i İfrîkiye'de Kâbisî vasıtasıyla yayılırken Endülüs'te yaygınlaşması onun talebeleri vesilesiyle gerçekleşmiştir.⁴⁴ Ayrıca Kayrevan'da ondan nakledilerek onun aracılığıyla Mağrib ve Endülüs'te tanınan eserler arasında Nesâî'nin *es-Sünen*, Müsnedü hadîsi Mâlik ve *Tefsîru'l-Kurân*'ı, Duhaym el-Kureşî'nin (ö. 245/859) *Müsnedü hadîsi'l-Evzâi*'si, İbnü'l-Cârûd'un

40 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 7/94; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/670; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 1/277.

41 Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/672.

42 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 7/95; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1080; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/160; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcî'l-müzheb*, 2/101-102; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, 1/145; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/46; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/670; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 1/275.

43 Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 1/396; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 7/95-96; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, 1/145; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/46; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/672-673; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-Umr*, 1/275; Bûsrîh, "Medresetü'l-Kâbisî el-hadîsiyeti bi'l-Endelüs", 86-109.

44 Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/670; Trad, "The Impact of Maghribi Hadith Commentaries on the Mashriq", 218.

(ö. 307/919-20) *el-Müntekâ* eseri, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. İbrâhîm el-Kurtubî'nin (ö. 259/873) *el-Müstakıyye fî 'ileli'l-Muvatta'* ile *Muvatta'*ın muhtelif tarihleri ve farklı rivâyetleri vardır.⁴⁵

Kâbisî, Meşrik'ten getirerek Mağrib bölgesinde yayılmasına vesile olduğu eserlerin yanı sıra kendisi de çok sayıda eser telif etmiştir. Kâbisî'nin gözleri görmediği için kaleme alacağı çalışmalarını, öğrencisi Ebû Abdillâh Mekkî b. Abdurrahmân el-Ensârî (ö. 432/ 1041) imla etmiştir.⁴⁶ Eserleri arasında şunlar yer almaktadır: *Kitâbü Mülâhısi'l-Muvatta'*, ilim öğrenmenin önemi, yöntemi, ilim öğrenen ve öğretene ilgili konuların ele alındığı ve Türkçeye tercüme edilen *er-Risâletü'l-mufassıla li-ahvâli'l-müte'allimîn ve ahkâmi'l-mu'allimîn ve'l-müte'allimîn*, fıkıh bablarına göre tasnif edilerek hadis, eser ve fıkıhın bir araya getirildiği *el-Mümehhed fi'l-fıkh ve ahkâmi'd-diyâne*, Ebû'l-Hasen el-Eşarî'nin (ö. 324/935-36) görüşlerine yer verdiği ve onu övdüğü *Risâletü keşfi'l-makâle fi't-tevbe ve Ehsenu's-senâ' aleyhi ve zikru fazlihî ve imâmetihi*, zâhiren teâruz bulunan ve ihtilâflı gördüğü rivâyetleri Kur'ân ve hadislere dayanarak şerh ettiği *er-Risâletü'l-muazzama li ahvâli'l-müttekîn*, Abdurrahmân b. Muhammed es-Sıkillî (es-Sakalî) el-Kayrevânî (ö. 350/990) isimli sūfînin ve ona tâbi olan Bekirîlerin tasavvufî görüşlerini reddetme amacıyla kaleme aldığı *er-Risâletü'n-nâsırıyye fi'r-red ale'l-Bekirıyye*, *Kitâbü Rûtebi'l-ilm ve ahvâli ehlih*, *Kitâbü'z-zikr ve'du'â mimmâ li's-sâili fihî müktefâ*, *Kitâbü Ahmiyeti'l-hüsûn*, *Kitâbü hüsni'z-zan bi'llâhi te'âlâ*, *Kitâbü'l-münkız min şübehi't-te'vül*, *Risâletü tezkiyeti's-şühûd ve tecrîhihim*, *Risâle fi'l-verâ'*, *Kitâbü'l-münebbih li'l-fiten an ğav'âili'l-fiten*, *Tebyînu kizbü'l-müfterî*, *Kitâbu'l-i'tikâdât*, *Menâsikü'l-hac*.⁴⁷

2. Kitâbu Mülâhısi'l-Muvatta'

Eserin adı *el-Mülâhısi li-müsnedi'l-Muvatta'* şeklinde de geçmektedir.⁴⁸ Kâbisî tarafından hadis ilmine yönelik kaleme alınan ve Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*ının Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Kâsım el-Mısri (ö. 191/806) rivâye-

45 Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/663-665, 671.

46 Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/674; Hasan Hüsni, *Kitâbü'l-'Umr*, 1/277.

47 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 7/96; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 3/135-136; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/1080; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/160; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 2/101-102; İbn Kurfûz, *Kitâbü'l-vefeyât*, 227; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedıyyetü'l-ârifin*, 1/685; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, 1/145; Zirikî, *el-A'lâm*, 4/326; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2/502; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/48-49; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/668; Hasan Hüsni, *Kitâbü'l-'Umr*, 1/278-279.

48 Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Meâfirî el-Kayrevânî Kâbisî, *el-Mülâhısi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, thk. Alî İbrâhîm Mustafâ (Beirut/Lübân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 13.

tinde geçen isnâdı muttasıl hadislerin toplandığı bu eser, beş yüz yirmi rivâyet ihtivâ etmektedir.⁴⁹ Ancak Şevvât, kendisinin itimad ettiği Mektebetü ârif nüshasında beş yüz on dokuz hadisin yer aldığını, bu rakamı beş yüz yirmi şeklinde kaydedenlerin ya tam bir sayı belirtmek için bunu söylediklerini ya da o kaynakların müelliflerinin vâkîf oldukları başka bir nüshanın kendisinin dayandığı nüshadan bir tane fazla hadis içerdiğini söyler.⁵⁰ Hacmi küçük olmasına rağmen konusunda ve alanında nitelikli bir çalışma şeklinde ifade edilen eserin başından on hadisi Kâdî Şihâbüddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 693/1294) şerh etmiştir.⁵¹

Eserin isminde geçen “Mûlahhis” lafzındaki “hâ” harfinin nasıl okunacağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kâbisî'nin talebesi Ebû Amr ed-Dânî, kesreli biçimde ism-i fâil sigâsıyla okunacağını belirterek bunun ezberlemek isteyenler için Mâlik'in hadislerinden muttasıl senedlileri telhis ettiği anlamına geldiğini ifade eder.⁵² Bu duruma atıfla eserin adını *el-Mûlahhis li'l-mütehaffizîn* şeklinde kaydeden Şevvât ve Hasan Hüsnî, Mühelleb b. Ebî Sufre'nin eserin ismini fethalı biçimde okunacağı görüşünde olduğunu da aktarırlar.⁵³ İyâz, *el-Mûlahhis li-müsnedi'l-Muvatta'* veya *el-Mûlahhas min müsnedi'l-Muvatta'* vecihlerinden ikisinin de doğru olduğunu söyler.⁵⁴ Şevvât kesreli okunuşun müelliften sâbit olan aktarıma daha uygun olduğunu belirtir. Bağdatlı İsmâil Paşa *Mûlahhisi'l-Muvatta'*ın Ebû Bekir İbnü'l-Arabî el-Meâfirî'nin (ö. 543/1148) *Muvatta'* şerhi olan *el-Kabes fi şerhi Muvatta'i Mâlik b. Enes* eseri üzerine telif edildiğini söyler ve adını *el-Mûlahhas fi telhisi'l-Kabes* şeklinde kaydeder.⁵⁵ Fakat Mahfûz, İbnü'l-Arabî'nin Kâbisî'den bir asırdan daha uzun bir zaman sonra vefât ettiğine dolayısıyla da bunun şaşılacak bir hata olduğuna dikkat çeker.⁵⁶

Kâbisî söz konusu eserinin mukaddimesinde, kendisinden Mâlik b. Enes'in hadislerinden senedi muttasıl olanları bir araya getirmesini isteyenlerin taleplerine icâbet etme amacıyla bu çalışmayı telif ettiğini bildirir.⁵⁷ Eserin telifinde *Muvatta'*ın tek rivâyetiyle yetinmiş ve bu rivâyetteki hadislerden

49 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/320-322; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 3/135-136; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/1818; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/685; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 14; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/49; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/668, 831; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-'Umr*, 1/277-278.

50 *Mûlahhis*'in nüshaları hakkında bk. Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/831; Urfalı, *İmâm el-Kâbisî'nin Kitâbu Mulahhisi'l-Muvatta Adlı Eserinin Tahkiki ve İncelenmesi*, 19-25.

51 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/1818.

52 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/321-322; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/830; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-'Umr*, 1/278.

53 Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/830; Hasan Hüsnî, *Kitâbü'l-'Umr*, 1/278.

54 Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/830.

55 Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/685; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/46.

56 Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin*, 4/49.

57 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 27; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 2/831.

muttasıllığı belirgin olanları toplama yöntemini izlemiştir. Bununla beraber ittisâlinde kapalılık bulunan rivâyetleri eserine almamayı tercih etmiştir. Ulûmu'l-hadis'e dair birçok meselenin ele alındığı bir mukaddime ile esere başlayan Kâbisî, sonrasında müsned hadisleri zikreder. Ayrıca o, esas aldığı İbnü'l-Kâsım rivâyetinde bulunan râvîlerin kullandıkları lafız farklılıklarına ve metindeki ıztıraba dikkat çekmeye de özen göstermektedir.⁵⁸ Bunun yanı sıra bazı garib ve kapalı lafızları da eser içerisinde şerh eder.⁵⁹ Zahiren muntakâ' görünen veya ittisâlinde işkâl bulunan bazı rivâyetlerin muttasıl olduğunu ortaya koymaya çalışmakta,⁶⁰ bazı hadislerin ise lafızlarının bir kısmında ittisâlin sabit olduğuna dikkat çekmektedir.⁶¹ Eğer bir lafzın Hz. Peygamber'e refinde bir problem varsa bunu özellikle vurgulamaktadır.⁶²

Eser üzerine yapılan şerhler: Ebû Bekir Muhammed b. Mevâhib el-Kabrî'nin (ö. 406/1016) *Şerhu'l-Mûlahhus'ı*, İbn Ebî Sufre olarak tanınan Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Temîmî'nin (ö. 416/1025) şerhi, İbnü's-Saffâr olarak bilinen Ebü'l-Velîd Yûnus b. Abdillâh b. Muğîs'in (ö. 429/1038) *Şerhu Müsnedi Muvatta'ı* (*el-Muva'ab fi şerhi tefsiri'l-Muvatta'*), Mühelleb b. Ebî Sufre'nin (ö. 435/1044) *Şerhu'l-Mûlahhus'ı*, Âmir b. Hişâm b. Abdillâh el-Ezdî'nin (ö. 623/1226) *el-Muhassis fi garîbi'l-Mûlahhus'ı*, İbn Ferhûn şeklinde meşhur olan Ebû Muhammed Bedrûddîn Abdullâh b. Muhammed'in (ö. 769/1367) içerisinde İbn Abdilber en-Nemerî'nin (ö. 463/1071) *et-Takassî* si ve Kâbisî'nin *el-Mûlahhus'ı* nı fıkıh bablarını gözeterek cem ettiği *ed-Dürri'l-mahallis mine't-Takassî ve'l-Mûlahhus* adlı çalışması.⁶³ Kâdî İyâz, Mühelleb b. Ebî Sufre'nin kardeşi Ebû Abdillâh'ın da *Mûlahhus* üzerine bir şerhinin varlığına işaret eder.⁶⁴

58 Bunun örnekleri için bk. Kâbisî, *el-Mûlahhusi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 81, 117, 175.

59 Kâbisî bir rivâyette geçen lafzı açıklamak için *قطعت سررهم حين ولدوا* şeklinde *قال مالك: «سر»* یعنی: *قطعت سررهم حين ولدوا* şeklinde *قال مالك*'in ifadelerini kullanırken bir başka hadisteki garib bir kelimenin izahında ise hem *قال قال أبو الحسن يريد الشديد البياض*: *الأميق الأبيض* diyerek *قال مالك*'in verdiği anlama yer vermiş hem de *قال أبو الحسن يريد الشديد البياض* sözleriyle *قال مالك*'in kastını açıklayarak kelimenin tam anlamını zikretmiştir. Bu ve bunun gibi örnekler için bk. Kâbisî, *el-Mûlahhusi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 66, 89, 113, 135.

60 Kâbisî, *el-Mûlahhusi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 93, 118.

61 Kâbisî, *el-Mûlahhusi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 46.

62 Kâbisî, *el-Mûlahhusi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 43. *وهذا لفظ في رفعه إلى النبي ﷺ إشكال*

63 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/85; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 2/227; Bûsrîh, "Medresetü'l-Kâbisî el-hadisîyyeti bi'l-Endelüs", 116-117; Halit Özkan, "Muvatta Üzerine Yazılmış Şerhler", *Hadis Şerh Literatürü I*, ed. Mustafa Macit Karagözoğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 60-61; İbrahim Tozlu, "Buhârî Râvisi Kâdî Mühelleb b. Ebû Sufre'nin Endülüslü Hadisçiliğindeki Yeri ve Önemi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1* (2015), 71; Mehmet Ali Sönmez, "İbn Ferhûn, Bedreddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/492.

64 Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, 2/85.

3. Kitâbu Mülahhisi'l-Muvatta' Mukaddimesinde Ele Alınan Hadis Usûlü Meseleleri

Başlangıçta kitabı telif gayesine değindiği mukaddimedeki Kâbisî, esere sadece müsned rivâyetleri almasının faydasına işaret ettikten sonra herhangi bir başlık vermeksizin “ittisâli açık”ın ne anlama geldiğine ve kendine göre muttasıl saydığı haberlerin özelliklerine ilişkin bilgi sunmaktadır. Ardından *Muvatta'*ın tek bir rivâyetiyle yetinmesinin nedenlerine değinir. Sonrasında ise mukaddime içerisinde iki ayrı bâb getirmektedir. Bunlardan “hadis alma şartlarını ve onu rivâyet etmeye olan isteği” konu edindiği ilk kısımda hadis rivâyetine teşviki ele almakta fakat çok hadis rivâyet etmenin hata ve vehme düşmeye sebebiyet vermesinden dolayı ihtiyatlı davranmaya dikkat çekmektedir. Yine aynı bab içerisinde hadislerin mâna ile rivâyeti ve hadiste lahn meselesi değerlendirilir. İkinci başlıkta, kitapta bir araya getirilen haberlerin tertibine dair bilgilere değinen müellif, yer verdiği meseleleri ele alırken ilk etapta konuya yönelik rivâyetlerden, sahâbe sözlerinden ve sonraki nesillerden örnekler getirmekte ve ardından “Ebü'l-Hasen” künyesiyle bu örnekleri izah edip kendi açıklamalarını kaydetmektedir. Şimdi Kâbisî'nin mukaddime kısmında işlediği hadis usûlü bahisleri ayrı başlıklar altında incelenecektir.

3.1. Hadis Rivâyet Etmeye Verilen Önem

Kâbisî, hadis rivâyet etmenin ehemmiyetini, duyulan haberlerin nakledilmesi noktasındaki hassasiyeti iki rivâyetle izah etmektedir. Bu örneklerden ilkinde, “(Ey Peygamber hanımları), evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın!” ifadelerinin geçtiği Ahzâb sûresinin otuz dördüncü âyetindeki “hikmet” kelimesinin “sünnet” olarak tevil edildiğini belirtir.⁶⁵ Böylece Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in eşlerine, evlerinde konuşulup da başkalarına gizli kalan meselelerin insanlara bildirilmesini emretmektedir. Diğer örnekte ise, Hz. Peygamber ve Ebû Hureyre arasındaki bir konuşmaya değinir. Şöyle ki Saîd b. Ebû Saîd el-Makbürî'nin (ö. 125/743) aktardığına göre Ebû Hureyre “Ya Rasûlallah, kıyamet günü senin şefâatinle en mutlu olacak kimdir?” diye sormuş, bunun üzerine Hz. Peygamber “Ey Ebû Hureyre, hadis öğrenme konusundaki hırsını gördüğüm için bunu senden önce birinin bana sormayacağını biliyordum.” cevabıyla karşılık vermiştir.⁶⁶

Buradaki örneklere bakıldığında, Kâbisî'nin hadis öğrenmeye ve onu nakletmeye yönelik vurgusu dikkat çekmektedir. İlk örnekte duyulan rivâyetlerin haberi olmayanlara bildirilmesinin önemine işaret edilirken, ikinci örnekte hadis tahammül isteğinin ve bu konudaki gayretin takdiri ön plâna çıkmaktadır. Ayrıca Kâbisî, Hz. Peygamber'in veda hutbesindeki “Sizden burada bulunanlar bulunmayanlara ulaştırın.” sözüne yer vererek bu ifadenin belki de

65 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 31.

66 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 31.

orada bulunan kimselerin o hadisi kendilerinden daha iyi anlayacak kimselere ulaştırmasının imkânına işaret ettiğini belirtir.⁶⁷ O, bir haberi semâ' edinin onu ezberleyeceğini ancak o haberi doğrudan işitmeyenlerin onu dinleyenlerden öğreneceğini ve bu esnada haberin doğruluğunu araştırarak titiz davranacaklarını düşünür.

3.2. Çok Hadis Rivâyeti

Hadis almaya ve işitilen haberlerin nakledilmesine dikkat çeken Kâbisî, hadis naklinde karşılaşılabilecek problemlere ve çok hadis rivâyetinin beraberinde getireceği birtakım sıkıntılara da işaret eder. Bundan dolayı bir taraftan hadis nakletmek teşvik edilirken öte yandan karşılaşılabilecek sorunlar sebebiyle bu konuda ihtiyatlı davranılması istenmektedir. Özellikle Hz. Peygamber'in, kendisi adına yalan söyleyenlere yönelik uyarısının hadis nakli konusundaki hassasiyetin temelini teşkil ettiği belirtilmelidir. Nitekim Kâbisî de Hz. Peygamber'den gelen bu sakındırmanın bazı sahabîleri hadis naklinden geri durmaya sevk ettiğini ya da konu hakkında birtakım önlemlerin alınmasını beraberinde getirdiğini söyler.⁶⁸ Müellifin konuyla ilgili yer verdiği örneklerden birinde, Abdullâh b. Zübeyr babasına, başkalarının naklettiği gibi Rasûlullah'tan hadis tahdis ederken onu hiç işitmediğini sorunca Zübeyr, Hz. Peygamber'in kendisi adına yalan söyleyenlere ilişkin uyarısından dolayı ihtiyatlı davrandığını dile getirmektedir. Kâbisî, Hz. Peygamber adına yalan isnad edilmesi haberinin hem Hz. Alî'den hem de Zübeyr'den gelen rivâyetinde "kasten" kaydı düşülmemiş olmasına rağmen hadis işiten bazı kimselerin insanlara hadis nakline karşı çekinceli yaklaşıtlarını belirtir.⁶⁹ Müellif ayrıca şu tespitleri yapar: Enes b. Mâlik'in, Hz. Peygamber'in kasten yalan hadis rivâyet edenlere yönelik tehdidinin kendisini hadis naklinden alıkoyduğuna dair açıklaması, insanların da çok hadis naklini kerih görmelerine sebebiyet vermiştir.⁷⁰ Yine Ömer b. Hattâb Rasûlullah'dan az hadis nakledilmesini tavsiyesi de çok hadis rivâyetine yönelik bir sakındırma barındırır.⁷¹

Eserde, Şu'be'nin hadis yazarlara, bu işin onları Allah'ı zikirten ve namaz kılmaktan alıkoyması sebebiyle yazmayı bırakmalarını söylemesi de aynı minvalde değerlendirilmektedir.⁷² Kâbisî'nin ifade ettiğine göre Şu'be bu sözle, çok rivâyet edenlerin hadislerinde karışıklık meydana gelebileceği ve Hz. Peygamber'in kendisinin söylemediği bir sözü ona nisbet etmekle sorumlu tutulabilecekleri sebebiyle çok hadis rivâyetinin bir kusur olduğunu kastetmektedir. Bu mesele bağlamında Kâbisî, Abdurrahmân b. Hüzmüz'ün

67 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 34.

68 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 31.

69 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 31.

70 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 32.

71 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 32.

72 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 33.

(ö. 117/735) Medine'de imam olmasına ve ilminin genişliği sebebiyle öğrencisi Mâlik'in ona olan övgüsüne rağmen neredeyse tek bir hadisin bile görülemeyeceği; Abdülmelik b. İyâs'ın (ö. ?) hadis semâ' edip susanlar arasında yer aldığı örneklerini verir.⁷³ Kâbisî'nin verdiği örneklerden, Mâlik'in çok hadis rivâyetine ilişkin yaklaşımlarını benimsediği anlaşılır. Çünkü Mâlik de kendisinin az hadis rivâyet ettiğini ve bu uygulamanın doğrulunu vurgulamaktadır. Nitekim Mâlik'ten gelen bir habere göre o, kız kardeşinin yanına gittiğinde kardeşinin iki oğlu Ebû Bekir ve İsmâîl'i hadis yazarken görmüş ve onlara "Şayet Allah'ın sizi bu işle faydalandırmasını istiyorsanız hadis yazımını -naklini- azaltıp onun üzerine çokça düşünün!" tavsiyesini vermiştir.⁷⁴ Ayrıca Mâlik'ten aktarılan "İlim çok rivâyet etmek değildir. Ancak ilim, Allah'ın kalplere bıraktığı bir nurdur." ifadeleri de onun bu konudaki tavrını göstermektedir.⁷⁵

Bu örneklerin tamamını zikrettikten sonra Kâbisî, çok hadis rivâyetinin vacipler dışındaki hükümlerde söz konusu olduğunu, çok hadis rivâyet edenlerin sözlerine vehmin ve yanılmanın karışmasından emin olunmayacağını belirtir.⁷⁶ Ayrıca çok hadis rivâyetinde kişinin yapmacılığa düşeceğinden ve böylece bu durumunun onun hata yapmasına mazeret olamayacağından korkulmaktadır. Kâbisî, bu şekilde yapıldığında kasten yalan söyleyenlerin içerisinde dâhil olunacağı için çok hadis rivâyetinin terk edilmesi gerektiğine dikkat çeker.⁷⁷

3.3. Hadis Tahammül Şartları

Hadis almanın önemine vurgu yapan Kâbisî'nin hadis tahammülünde bazı şartlar ileri sürdüğü görülmektedir. İlk olarak hadisin Allah için ve ihlâsla talep edilmesini zikreder. Onun tahammül için gözetilmesini istediği bir diğer şart ise kimden hadis aldığına bakılması ve hadis alınan kişinin incelenmesidir.⁷⁸ Kâbisî'ye göre hadis sünnettir, sünnet ise Allah'ın kitabında olanları açıklamaktadır. Dolayısıyla ancak dinde kendisinden emin olunan kişilerden hadis alınması tavsiye edilmiştir. Hadis alınırken Kâbisî tarafından öne sürülen şartlardan biri de râvînin hadis aldığı esnada, olduğu şekliyle onu kavrayabilmesi için işittiğini ezberleme vasfına sahip olmasıdır. Ayrıca râvî sema' ettiği hadisi hıfzetme özelliği sayesinde Hz. Peygamber adına yalan söyleme ihtimalinden kendini korumuş olacaktır. Bir başka şart ise râvînin hocasından ya da bir başka râvîden aldığı hadisin doğruluğunu araştırmasıdır.⁷⁹

73 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 32.

74 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 32.

75 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 32; Kâdi İyâz, *el-İlmâ'*, 288.

76 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 32.

77 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 32.

78 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 31.

79 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 31.

Kâbisî'nin üzerinde durduğu şartlara bakıldığında başlangıçta niyetin önemine işaret ettiği sonrasında ise hem hadis alan kişi hem de hadis alınan hoca yönünden bazı noktalara vurgu yaptığı görülmektedir. Onun saydığı koşullar birlikte değerlendirildiğinde asıl vurgulamak istediği hususun hadis rivâyetinde Hz. Peygamber'e yalan isnad edilmesinden kaçınmak olduğu anlaşılmaktadır. Zira Kâbisî tarafından ileri sürülen, hadis alan kişinin hıfz yeteneğine sahip olması, hadis hocasının ve rivâyet edilecek haberin doğruluğunun araştırılması şartları, onun ihtimam gösterdiği esas meselenin tezahürleridir.⁸⁰

Hadis alma koşullarını ayrı bir başlık altında ele alan Kâbisî, hadis tahammül ve eda metotlarını müstakil biçimde incelemese de yer verdiği bazı meselelerde o yöntemlere telmihte bulunmaktadır. Özellikle bir rivâyetin nakledilmesinde bu metotlara işaret edecek şekilde kullanılan lafızların hadisin muttasıl olup olmadığına delaletini vurgular. Ona göre, "haddesenâ, ahbaranâ, enbeenâ, semî'nâ minhu kırâaten aleyhi veya kırâaten aleynâ" lafızlarından biri ile nakledilen rivâyetler açık ve net biçimde muttasıl sayılmaktadır.⁸¹ "An" ile rivâyet edilen haberlerin ittisâlini ise râvînin hadisi aldığı kişiyle muâsaratinin bilinmesi ve tedlîsle tanınmaması şartlarına bağlamaktadır.⁸² Dolayısıyla Kâbisî'nin verdiği bu bilgiler, onun semâ' ve kırâat yöntemlerini daha güçlü görerek bu yollara işaret eden lafızlarla nakledilen haberleri muttasıl kabul ettiğini göstermektedir.

3.4. Muttasıl

Hadisin senedinde ittisâle ve inkita'a delâlet eden lafızlar konusu diğer meselelere nazaran Kâbisî'nin daha geniş yer verdiği bir konudur. O, içerisinde kullanılan bazı rivâyet lafızlarından hareketle hangi senedlerin muttasıl sayıldığını, hangi lafızların, senedin munkatı' olmasına sebebiyet verdiğini ele almıştır. Şöyle ki o, kendisinde "haddesenâ, ahbaranâ, enbeenâ, semî'nâ minhu kırâaten aleyhi veya kırâaten aleynâ" lafızlarından birinin kullandığı hadisleri muttasıl olarak isimlendirmektedir.⁸³ Ona göre bu tür nakillerin ittisâli noktasında herhangi bir işkâl (kapalılık) söz konusu değildir.

Kâbisî'nin eserinin mukaddimesinde tedlîsi ayrı bir konu olarak incelemeyeceği ancak muttasıl bahsinde ona değindiği görülmektedir. Şöyle ki o, "an" tabiriyle yapılan nakilleri de bazı şartlar dâhilinde muttasıl saymaktadır.⁸⁴ Bu şartlar, nakledenin kendisinden nakilde bulunduğu kişiye yetişmesinin kesin olarak bilinmesi ve tedlîsle tanınmamasıdır. Dolayısıyla Kâbisî'ye göre, tedlîste "an" lafzı kullanılmakta ve tedlîsle bilinen bir râvîden "an" sîgası ile

80 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 31.

81 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 27.

82 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 28.

83 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 27.

84 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 28.

aktarılan haberler munkatı' kabul edilmektedir. Şayet râvînin kendisinden hadis aldığı hocadan o rivâyeti işitmediğine dair açık bir bilgi varsa, bu durumda nakledenin "beleğanî, semî'tu enne fülânen kâle kezâ ..." gibi ibarelerle aktardığı haber, muttasıl kapsamının dışına çıkmaktadır. Ancak böyle bir bilgi bulunmadıkça hadis alınan kişiden "kâle kezâ, fe'ale kezâ" sözleriyle yapılan nakiller muttasıl sayılmaktadır.⁸⁵

Râvînin hocasından o haberi alıp almadığının bilinmesiyle birlikte kendisinden hadis aldığı hocasının yaşadığı döneme yetişme imkânı da rivâyetin ittisâlini değerlendirmede ön plâna çıkan bir başka unsurdur. Nitekim râvînin hadis aldığı kişiyle muâsarâtının bilinmemesi durumunda o haberin muttasıl olmayabileceği görüşünde olan Kâbisî, bu konuda örnek olarak Abdullâh es-Sunâbihî'yi (ö. 75/695) zikretmektedir.⁸⁶ Buna göre onun "Rasûlullah dedi ki: ..." türünden sözlerinin muttasıllığı noktasına şüpheyle yaklaşılır. Çünkü önde gelen hadis âlimlerinden bazıları Abdullâh'ın sahabîliğine vâkıfken bir kısmı bunu inkâr ederler ve sahabî olmadığı görüşüne yönelirler. Onun sahabîliği kesinleşirse hadisi mevsûl sayılırken, bu husus ortaya çıkmadıkça rivâyeti muttasıl olmaz.⁸⁷ Yine Kâbisî, İbn Şihâb'ın (ö. 124/742) "Bir gün Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) namazı tehir etti ve bu sırada Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) onun yanına geldi." sözünün ittisâle hamledildiğini, çünkü İbn Şihâb'ın Urve ile mülâkî olduğunu ve tedlisle tanınmadığını söyler. Kâbisî'nin bu kısımdaki ifadeleri, hadisin muttasıl sayılması için râvîler arasındaki muâsarâtı gerekli gördüğünü ortaya koymaktadır. Zira hadisin isnâdında zikredilen râvîlerin aynı asırda yaşamış olmalarının bilinmesi, onların görüşmüş olmaları ve birbirlerinden hadis rivâyet etmeleri ihtimalini güçlendirmektedir. Bu nedenle de râvînin hadis naklettiği hocasına erişme imkanının bulunmasını şart koşar.

Kâbisî'ye göre sahabenin "biz şöyle yapardık, şununla emrolunduk" sözleri ittisâle hamledilir ve bu tür haberler merfû kabilindedir.⁸⁸ Eğer sahabe o hadise "Nebî döneminde" kaydını eklerse, ittisâli daha açık olur. Ayrıca o, tâbiînin Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen bir olaydan bahsederken Hz. Peygamber'in sözünü doğrudan aktarmasının ittisâl sayılmayacağı kanaatinde dir.⁸⁹ Çünkü tâbiînin Rasûlullah dönemindeki bir hadiseyi ancak sahabenin sözlerinden nakille anlatması muttasıldır. Bu şekilde yapmadığı takdirde onun haberi munkatı'dır. Mesela, Amre bint Abdurrahmân'ın (ö. 106/724) "Âişe dedi ki: Nebî şuraya geldi ve orada şunları söyledi: ...", "Âişe şu meselede Nebî'ye dedi ki: ...", "Nebî'ye şunun hakkında soruldu o da şöyle cevap verdi: ..." şeklindeki aktarımları, Amre "haddesetn Âişe bihi (onu bana Âişe

85 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 28.

86 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 28.

87 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 28.

88 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 28.

89 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 28.

nakletti” demese de mevsûldür.⁹⁰ Ancak Amre’nin “Nebî’den şu meselede şöyle haber gelmiştir: ...”; “Âişe ona şunları söylemiştir: ...” türünden ifadeleri muttasıl sayılmamaktadır.⁹¹ Kâbisî’nin burada verdiği örneklerden mürsel hadisi kastettiği ve bu kavramı “tâbiînün -sahabeyi atlayarak- doğrudan Hz. Peygamber’den rivâyeti” olan haberler için kullandığı anlaşılmaktadır. O, tâbiînün sahabeyi zikretmeksizin Hz. Peygamber’den nakille hadisi aktarmasının o haberde inkıtâ’a sebep olacağı ve bu türden mürselerin munkatı’ sayılacağı görüşündedir. Ancak her ne kadar senesinde inkıtâ’ bulunsa da İmâm Mâlik mürsel hadislerin, delil olabileceği yaklaşımına sahiptir ve *Muvatta’* da onlara yer vermektedir.⁹² Örneğin o, *Muvatta’* da geçen mürsel bir rivâyetin akabinde “bize göre hakkında ihtilaf bulunmayan sünnet bu şekildedir” ifadesiyle o mürsel hadiste herhangi bir ihtilaf olmadığını vurgulayarak Medîne ehlinin ameline işaret etmektedir.⁹³ Fakat Mâlik, mürselerde râvîsinin sika ve âdil olmasını şart koşmakta, râvîsi sika olan mürsellemlerle tıpkı müsned gibi ihticac etmektedir.⁹⁴

3.5. Hadislerin Mâna ile Rivâyeti

Kâbisî’nin yer verdiği hadis usûlü konularından biri de hadislerin mâna ile rivâyet edilmesidir. Müellif, meseleye Mâlik’in görüşüne atıfla kısaca değinmektedir. Şöyle ki, Mâlik’e mâna ile hadis nakli sorulduğunda, o buna karşı çıkmıştır.⁹⁵ Kâbisî’ye göre Mâlik, sanki bir şeyde şüphe edenin, zannıyla hadis nakletmemesini vurgulamaktadır.⁹⁶ Ayrıca o, Mâlik’in mâna ile rivâyete cevaz vermemesinin yanı sıra hadis lafızları arasında takdim tehir yapılmasını da reddettiğini belirtir. Mâlik bu konuda hadislerin lafızla rivâyetinin daha uygun olduğu yaklaşımını benimse de âlimler, onun mâna rivâyetine belirli şartlar dahilinde müsamahalı yaklaştığını belirtmektedirler.⁹⁷ Çünkü Mâlik,

90 Kâbisî, *el-Mûlahhisi’l-müsnedi’l-Muvatta’*, 28.

91 Kâbisî, *el-Mûlahhisi’l-müsnedi’l-Muvatta’*, 28.

92 Recep Özdemir, *İmam Mâlik ve Metodolojisi* (İstanbul: Hiperyayın, 2017), 97.

93 Mehmet Turan, “Hanefî ve Malikî Usûl Âlimlerinin Mürsel Hadis Yaklaşımı”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 10/2 (Aralık 2022), 442.

94 Turan, “Hanefî ve Malikî Usûl Âlimlerinin Mürsel Hadis Yaklaşımı”, 441.

95 Mâlik’in bu konudaki yaklaşımları ile ilgili bk. Kâbisî, *el-Mûlahhisi’l-müsnedi’l-Muvatta’*, 33; Ebü’l-Velîd Süleymân b. Halef et-Tüccîbî Bâcî, *İhkâmü’l-fusûl fî ahkâmî’l-usûl*, thk. Abdullah Muhammed el-Cübûrî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1409), 1/314-316; Ebü Ömer Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber en-Nemerî, *Câmiu beyânî’l-ilm ve fazlihi*, thk. Ebü’l-Eşbâl ez-Züheyri (Sudi Arabistan: Dâru İbni’l-Cevzi, 1414), 347-353; Ebü’l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî Kâdî İyâz, *el-İlmâ’ ilâ ma’rifeti usûli’r-rivâye ve takyîdi’s-semâ’*, thk. Ebü Hemmâm Muhammed b. Alî el-Beydânî (Medine: en-Neşîru’l-Mütemeyyiz, 1437), 255-257; Ebü’l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî Kâdî İyâz, *Meşârikü’l-envâr alâ sıhâhi’l-âsâr*, thk. Sâlih Ahmed eş-Şâmî (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 1440), 1/34; Şevvât, *Medresetü’l-hadîs fi’l-Kayrevân*, 1/336.

96 Kâbisî, *el-Mûlahhisi’l-müsnedi’l-Muvatta’*, 33.

97 Mâlik’in hadislerin lafızla nakli konusunda titiz davranması onun mâna ile nakli câiz görmediği şeklinde anlaşılmıştır. Fakat Mâlikî âlimlerin bu husustaki açıklamalarından aslında

hadislerin lafzını bilmeyen ve mefhûmunu anlamayan câhil kimselerin hadisleri mâna ile rivâyet etmesinin uygun olmadığı ve hadislerin lafızla rivâyetinin hata ihtimalini ortadan kaldırmaya daha çok imkân sağlayacağı görüşündedir.⁹⁸ Ayrıca Mâlik sadece Hz. Peygamber'e ait sözlerin lafızlarında takdim tehir yapılmasını, ona ziyadede bulunulmasını veya kelimelerinden birinin eksiltilmesini kerih kabul etmekte; bununla beraber başkalarının sözlerine bu türlü müdahalelerde bir sakınca görmemektedir.⁹⁹ Yani Mâlik, merfû rivâyetlerde mâna ile nakle cevâz vermezken, mevkûf ve maktû' haberlerin mâna ile rivâyetine izin verir. Ancak bu noktada Mâlik'ten farklılaşan Kâbisî, mâna ile rivâyet hususunda böyle bir ayrıma başvurmamaktadır.

Kâbisî, hadislerin mâna ile rivâyetini Hz. Peygamber'in kendisi adına yalan söyleyenlere ilişkin sözüyle ve çok hadis rivâyeti meselesiyle ilişkilendirerek ele alır.¹⁰⁰ Zira ona göre çok hadis rivâyet eden kimselerin hata ve yalanlama ihtimalleri bulunmaktadır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in söylemediği bir sözü ona atfetme söz konusu olabileceği gibi bazen de rivâyetin lafızlarında değişiklikler yapılması durumuyla karşılaşılabılır. Böylece her ne kadar değiştirilen lafızlarla aktarılan haber ile hadisin aslı arasında anlam bakımından bir ihtilaf meydana gelme bile sırf Hz. Peygamber adına yalan söyleme

Mâlik'in mâna ile rivâyeti mutlak biçimde reddetmediği görülür. Şöyle ki, *Muvatta'*daki rivâyetlerin birbirlerinden farklı lafızlarla aktarılmasından hareketle Bâcî (ö. 474/1081), Mâlik'in hadislerin lafızla rivâyetine yönelik sözleriyle hadisin mefhûmunu bilmeyen râvîleri kastettiğini düşünmektedir. İyâz (ö. 544/1149) ise, Mâlik'e göre hadisi lafızlarla rivâyetin müstehap olduğunu belirtir. Ayrıca o, Mâlik'in, lafızların anlamını iyi bilen kimseler için mâna naklinde sakınca görmediğini ilave eder. Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl fi ahkâmî'l-usûl*, 1/314-316; İbn Abdilber en-Nemerî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi*, 347-353; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 255-257; Kâdî İyâz, *Meşârikü'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr*, 1/34; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 1/336; Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Manayla Rivayeti", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 1 (1996), 290.

98 Mâlik'e, karşılaştığı halde kendilerinden hadis yazmadığı kişiler hakkında sorulduğunda onun, "ne rivâyet ettiğini bilen" şahıslardan hadis yazacağını belirtmesi, naklettiği haberin anlamını tam olarak bilen kimselerin mâna ile rivâyetinde bir sakınca görmemesi şeklinde anlaşılmalıdır. Ahmet Tahir Dayhan, "İlk Dönem Hadis Tarihinde "Mânâ ile Rivâyet" Meselesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 13/1 (2000), 97.

99 Mâlik'in bu konudaki görüşleri için bk. Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 33; Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüccîbî Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl fi ahkâmî'l-usûl*, thk. Abdullah Muhammed el-Cübûrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1409), 1/314-316; Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilber en-Nemerî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi*, thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzi, 1414), 347-353; Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, thk. Ebü Hemmâm Muhammed b. Alî el-Beydânî (Medine: en-Neşîru'l-Mütemeyyiz, 1437), 255-257; Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî Kâdî İyâz, *Meşârikü'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr*, thk. Sâlih Ahmed eş-Şâmî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1440), 1/34; Şevvât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevân*, 1/336; Selman Başaran, "Hadislerde Mana Rivayetinin Sonuçları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 66.

100 Kâbisî, *el-Mülahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 33.

endişesinden dolayı hadislerin lafızlarının yerine başka bir lafız kullanılmasından kaçınılması gerekmektedir.¹⁰¹ Kâbisî, aldığı bir hadisin lafızlarını unutan kimselerin, işittiğinden farklı kelimelerle veya duyduğundan emin olmadığı sözcüklerle o hadisi nakletmeye yönelmeleri durumunda, o râvînin hadisi anladığı mânaya göre nakledeceğini söyler.¹⁰² Bu hadisin gerçek lafızları ortaya çıktığında, râvînin tevilinin rivâyetin esas metninin hilafına bir içeriğe sahip olduğu ortaya çıkabilir.

Hadiste nâsîh ve mensûh varlığını dile getiren Kâbisî, mensûhun hükmü kaldırıldığı için onun kullanılmasının caiz olmadığını söyler.¹⁰³ Bunun yanı sıra hadisin ancak âlimler tarafından bilinen açıklamalarının ve farklı anlamlara gelecek şekilde mânalarının varlığından da söz eder. Bu minvalde o, Hz. Peygamber'in kendisinin söylediklerini duyanların orada bulunmayanlara bu haberleri ulaştırmalarını, zira belki de haberi aktardıkları kimselerin doğrudan Hz. Peygamber'den dinleyenlerden daha iyi anlayabileceklerine ilişkin sarf ettiği sözcüklere işaret ederek hadisleri ikinci kişilerden dinleyenlerin o haberin doğruluğunu araştırma noktasındaki itinalarının daha çok olacağına dikkat çeker.¹⁰⁴ Bu şekilde hadisin nâsîhinin mensûhundan ayrılacağını, mücmel lafzın tefsirinin, müşkillerin ise tevillerinin idrak edileceğini belirtir. İnsanlar tarafından tevilleri bilinmeyen müşkil lafızların temyizinin de bununla mümkün olduğunu söyleyen Kâbisî, esasında hadislerin tevil edilmesinin ve anlaşılacak şekilde lafza dökülmesinin anlam çatışmasına sebebiyet vereceğine işaret etmesinin yanı sıra lafızları korunarak gelen hadislerin taşıdığı kapalı ifadelerin de ancak ehil kimselerce tevil edilmesinin o rivâyetin taşıdığı anlama ışık tutmasına daha çok katkı sağlayacağı düşüncesini yansıtmıştır.¹⁰⁵

3.6. Hadiste Lahn

Kâbisî'nin değindiği meselelerden biri de hadiste lahndır. Hadiste yapılan yanlışlar konusunda Kayrevanlıların genel yaklaşımını benimseyen Kâbisî bu hususta müteşeddiddir.¹⁰⁶ Onun bu konuda yer verdiği örnekte, Ebû Abdîrahmân en-Nesâî'ye (ö. 303/915) hadiste bulunan hatalar hakkında sorulduğunda o, Arapların kullanımında bulunan sözcüklerin her ne kadar Kureyş lehçesi dışında gelse bile değiştirilmeyeceğini söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber insanların konuştuğu lisan ile yani onların dillerinde konuşmakta idi. Ancak Hz. Peygamber'in sözlerinde geçen ve kusurlu olduğu düşünülen bir lafız Arap lûgatı dışında kullanılan bir kelime ise, Hz. Peygamber hata yapmayacağına göre o lafızda bir yanlışlığın meydana gelme ihtimali göz önünde

101 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 33.

102 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 33.

103 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 33.

104 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 34.

105 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 34.

106 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 33.

bulundurulacak bu türden hatalı lafızların değiştirilmesinde bir sakınca görülmemiştir. Kâbisî, farklı lafızlarla gelen rivâyetlerde müllhak kısmın kırmızı bir daire içine alınacağını belirtir.¹⁰⁷ Ona göre, rivâyetlerden sabit olan kısmı kırmızı ile yazılırken, birinde eksik olup da diğer haberde yer alan lafız ise yuvarlak içine alınarak gösterilir.¹⁰⁸

4. Kâbisî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı

Âlimlerin hadis ve sünnete yüklemiş oldukları anlam ve bu kavramları tanımlama biçimlerinin pratiğe yansıyan tarafı bulunmaktadır. Bu nedenle Kâbisî'nin sünnet tasavvurunun tespiti i.in *Mûlahhisi'*in mukaddimesine baktığımızda, müellifin sünneti iki yerde kullandığı görülmektedir. Bunlardan ilkinde sünnetleri rivâyet etmenin teşvikinden bahseden Kâbisî, "(Ey Peygamber hanımları), evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın!" (Ahzab/35) âyetinde zikredilen "hikmet" kelimesinin "sünnet"e karşılık geldiğini ifade etmektedir.¹⁰⁹ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in eşlerinin, evlerinde meydana gelip dışarıdakilere gizli kalan hususları insanlara bildirmekle emrolduklarını söylemektedir. Kâbisî'nin burada "sünnet" ile Hz. Peygamber'e ait söz ve uygulamaları kastettiği anlaşılmaktadır. İkinci olarak ise hadis alma şartlarını sayarken "sünnet" kavramını kullanan Kâbisî'ye göre "hadis sünnettir"; "sünnet ise Allah'ın kitabında olanları açıklayandır".¹¹⁰ Bu nedenle hadisin ancak güvenilir kimselerden alınacağını belirten müellif, "sünnet"i "hadis" ile mürâdif görmektedir. Nitekim Kâbisî'nin, Ebû Hureyre'nin Rasûlullah'a kıyamet günü onun şefâatiyle en mutlu olacak kişinin kim olduğunu sorması üzerine Hz. Peygamber'in "Ey Ebû Hureyre, hadis öğrenme konusundaki hırsını gördüğüm için bunu senden önce birinin bana sormaya çağını biliyordum." cevabını verdiği rivâyeti örnek getirmesi de buna işaret eder.¹¹¹ Çünkü bu rivâyette geçen "hadis" lafzı Hz. Peygamber'in "sünnet"ini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Ayrıca Kâbisî, sahabenin "biz şöyle yaptık, şunu yapmakla emrolunduk" sözlerinin ittisâle hamledileceğini ve bu lafızlarla sahabeden gelen haberlerin merfu kabilinden sayılacağını belirtmektedir.¹¹² Müellifin söz konusu lafızlarla sahabenin Hz. Peygamber'e ait naklettiği sünnetleri merfu hadisle eşdeğer görmesi de hadisi sünnetle aynı anlamda kullanmasının bir tezahürüdür.

107 Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 265.

108 Bk. Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 33-34.

109 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 31.

110 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 31.

111 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 31.

112 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 28.

Hadisle ilgili birçok konuda Mâlik'in görüşlerini benimseyen Kâbisî'nin bu meselede ondan ayrıştığı söylenebilir. Zira Mâlik'in yaklaşımına göre "hadis" ve "sünnet" aynı anlama gelmemektedir.¹¹³ Bu konuda o, "Hz. Peygamber'den nakledilen haberler" şeklinde ifade edilebilecek olan yaygın sünnet anlayışının dışına çıkarak "sünnet"i farklı anlamlarda kullanmaktadır. Sünnet tasavvurunda Medîne ehlinin amel ve icmânını ön plâna çıkararak Mâlik'in *Muvatta'*ının muhtelif kısımlarda yer verdiği "sünnet" kavramına farklı anlamlar yüklediği anlaşılmaktadır. O, *Muvatta'*da "sünnet" lafzını, السنة في ذلك, السنة عندنا التي الاختالف فيها, مضت السنة gibi ifadelerle zikretmiştir.¹¹⁴ Mâlik'in "sünnet" değerlendirmesini ortaya koyması açısından önemli olan bu ibareleri bazen Hz. Peygamber'in haberlerine ve nebevî uygulamaya işaret maksadıyla kullandığı bazen de Medîne ehlinin ameline karşılık aynı kavramı tercih ettiği görülür.¹¹⁵ Bununla birlikte onun bahsi geçen ifadelerde "sünnet"i merfû ve mevkûf hadisleri içine alacak biçimde kullanımına rastlanırken, bazı yerlerde kendi görüşlerini belirtmek içinde aynı kavrama başvurduğu söylenebilir.¹¹⁶ Netice itibariyle genel sünnet anlayışının dışında bir düşünceye sahip olarak sünneti farklı anlamlarda kullanan Mâlik'in hadisi sünnet ile aynı anlama gelecek şekilde benimseyen Kâbisî ile farklılaştıkları görülmüştür.

5. Kâbisî'nin Hadis Usûlü Bağlamında Endülüs'teki Tesiri

Kâbisî'nin hadis ıstılahlarıyla ilgili görüşlerinden kitaplarında nakiller yapanlar bulunmaktadır. Onlardan bazıları Kâbisî'den aldıkları bu meseleleri açık bir biçimde ona nisbet ederlerken bir kısmı ise ismini zikretmeksizin onun yaklaşımlarını aktarmıştır. Kâbisî'nin yetiştiği Mağrib coğrafyasının Endülüs'e yakın olması sebebiyle ve her iki bölge âlimlerinin bu coğrafyalar arasındaki rihleleri neticesinde ilmî etkileşimin yoğunluğundan söz etmek mümkündür. Nitekim Endülüs literatürü incelendiğinde Kâbisî'nin eserlerinin ve görüşlerinin Endülüs'e ulaştığı görülür. Onun özellikle hadis usûlü çerçevesinde ele aldığı meselelere Endülüslü muhaddislerin teliflerinde rastlanmasında talebeleri önemli bir role sahiptir. Endülüs'e onun görüşlerini taşıyanlar ve ondan istifade edenler arasında Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), İbn Battâl el-Kurtubî (ö. 449/1057), Kâdî İyâz (ö. 544/1149), İbn Beşkûvâl (ö. 578/1183) ve İbn Rüşeyd (ö. 721/1321) zikredilebilir.¹¹⁷

113 Özdemir, *İmam Mâlik ve Metodolojisi*, 77-78.

114 Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî, *el-Muvatta'*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: İhyâü't-Türâsî'l-Arabî, 1406/1985), "Salât", 56; "Cum'a", 18; "İdeyn", 1; "Zekât", 16, 36, 45.

115 Mâlik'in hadis ve sünnet anlayışı konusunda daha geniş bilgi için bk. Recep Özdemir, "İmâm Mâlik'in Fıkıhında "Sünnet" Kavramı", *Ekev Akademi Dergisi* 20/67 (2016), 333-350.

116 Özdemir, *İmam Mâlik ve Metodolojisi*, 79.

117 Bûsrîh, "Medresetü'l-Kâbisî el-hadîsiyyeti bi'l-Endelüs", 110-115.

Dânî, hadis usûlü alanında değerlendirilebilecek *Beyânü'l-muttasıl ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-munkatî'* eserinde hocası Kâbisî'den sadece tek bir haber rivâyet etmiştir.¹¹⁸ Ancak onun *Mûlahhisi'*nin mukaddime kısmından aktarımlarda bulunmuştur. Dâni, muttasılın, rivâyetin muttasıl sayılabilmesi için gereken şartlar ve mürsel hadisin durumu gibi meselelerde Kâbisî'nin görüşlerine başvurmuştur. Ancak onun birçok hadis usûlü meselesini Kâbisî'den daha detaylı ele aldığı ve bazı noktalarda ondan farklılaştığı görülmektedir. Şöyle ki, Kâbisî, sahabenin “biz şöyle yapardık, şununla emrolunduk” şeklindeki sözlerini merfu sayarak muttasıl kabul etmekte, sahabenin rivâyetine “Nebî döneminde ...” kaydını eklemesini ise ittisâli güçlendirici bir unsur olarak açıklamaktadır.¹¹⁹ Ancak sahabeden gelen bu tür haberler için özel bir ıstılah kullanmayan Kâbisî'nin aksine Dâni, sahabeye dayanan ve onun “o şöyle yapardı, söylerdi, emrederdi ...” gibi sözleriyle aktardığı nakilleri “mevkûf” terimiyle ele alır.¹²⁰ Bu gibi mevkûfların açık biçimde anlaşılacağını zikreden Dâni'ye göre bir de Hz. Peygamber'in isminin verilmesinden dolayı müsned zannedilecek gizli bir çeşidi vardır. Kâbisî ile Dâni arasında farklılıktan söz edilebilecek bir başka husus ise “an” lafzıyla nakledilen haberlerdir. Bununla ilgili olarak Kâbisî, “an” ile aktarılan haberleri, râvînin hadis aldığı hocasına erişme imkanının kesin olarak bilinmesi ve tedlîsle tanınan bir râvî olmaması koşuluyla muttasıl sayar.¹²¹ Esasında Dâni de bu noktalarda Kâbisî ile birleşmekte fakat ondan farklı olarak Dâni, talebinin hocasına yetişme imkânı için “muâsarât” tabirini kullanmaktadır.¹²² Ayrıyeten Dâni, “an” ile gelen rivâyetleri “muan'an” olarak isimlendirmektedir. Bununla birlikte o, muan'an hadisin müsned-muttasıl sayılması için Kâbisî'nin de zikrettiği iki şarta, “râvînin hadisi semâ ettiğini söylememesini” üçüncü bir şart olarak eklemektedir.¹²³

İbn Battâl el-Kurtubî'nin (ö. 449/1057) de Kâbisî'nin nakillerine başvurduğu görülmektedir. Onun *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh'*inde Kâbisî'nin mukaddimesine atıfta bulunduğu konular, Hz. Peygamber'in kendisi adına yalan söyleyenlere yönelik uyarısı sebebiyle hadis rivâyetini terk edenler ve hadiste lahn bahsidir.¹²⁴ Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ'*da küçüğün semâının ne zaman sahih olacağı, semâ ederken hadislerin yazılması, hadiste lahn, hadis lafızlarındaki

118 Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs fi beyâni'l-muttasıl ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-munkatî'*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân (Ammân: ed-Dâru'l-Eseriyye, 1427), 57; Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân, *Behcetü'l-müntefî' şerhu Cüz' fi ulûmi'l-hadîs* (ed-Dâru'l-Eseriyye, 1428), 46.

119 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 28.

120 Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 1/54, 94-97.

121 Kâbisî, *el-Mûlahhisi'l-müsnedi'l-Muvatta'*, 28.

122 Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 1/61.

123 Dâni, *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs*, 1/61.

124 Ebû'l-Hasen Alî b. Halef el-Kurtubî İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 1/184-185.

yanlıkların nasıl düzeltileceği meselelerinde Kâbisî'den nakillere yer verdiğine rastlanmaktadır.¹²⁵ Kâbisî'nin görüşlerinden istifade edenlerden bir diğeri olan İbn Beşküval farklı konularda ona atıfta bulunmaktadır. Bunlardan birinde hadiste geçen bir lafız hususunda Kâbisî'nin nüshasında geçen şekline işaret etmekte ancak onun bu lafzın hakikatine vakıf olmadığını vurgulamaktadır.¹²⁶ İbn Rüşeyd ise râvîlerin kendisinde "an" kullandığı rivâyetlerle ilgili Kâbisî'nin görüşlerine yer vererek tıpkı Kâbisî gibi bu tür rivâyetleri, nakledenin hocasına zaman olarak yetişmesinin bilinmesi ve tedlîsten uzak olması şartları ile muttasıl saymaktadır.¹²⁷ Çünkü râvîlerin aynı sırada yaşamalarını ifade eden muâsaratin sâbit ve sahîh olmadığı şahısların muan'an rivâyetleri makbul değildir.¹²⁸

Sonuç

İlim talebi gayesiyle Meşrik'e rihle yaparak o beldelerdeki muhaddislerden istifade eden Kayrevanlılardan biri olan Kâbisî, bu seyahatinden döndüğünde elde ettiği ilmî birikimle birlikte Doğu'da telif edilen önemli hadis eserlerini beraberinde getirmiştir. Özellikle Buhârî'nin *es-Sahîh*'inin Mağrib'e ilk defa onun vasıtasıyla geldiği, sonrasında eserin İfrîkiye ve Endülüs'te yayıldığı kaydedilmektedir. Kâbisî'nin gözleri görmediği için Meşrik seyahatinde ona eşik eden Asîlî *es-Sahîh*'i onun için zapt etmiştir. Ancak *Câmi*'in İfrîkiye ve Mağrib'e ilk kez getirilmesi şerefine Kâbisî nâil olmuştur. Çünkü Kâbisî, birlikte çıktıkları bu rihleden h. 357'de geri dönmüşken Asîlî, ilim tahsiline devam ederek ondan yaklaşık sekiz sene sonra Endülüs'e dönmüştür. Dolayısıyla *es-Sahîh*'in bu coğrafyalarda tanınması ve yayılmaya başlamasının Kâbisî ile gerçekleştiği söylenebilir. Esasında verilen zaman dilimi *es-Sahîh*'in bu beldelere ulaşması için geç bir tarih olmakla birlikte Mağrib fihrist kitaplarında Kâbisî'nin rihlesinden öncesi bir tarihte *es-Sahîh*'in getirildiğine dair bir bilgiye ulaşılmamaktadır. Geç bir tarihte gelmesine sebep olarak ise bu bölgelerde *Muvatta'*a gösterilen ihtimâm veya Mağribîlilerin rihle yollarında Buhârî'nin talebelerine rastlamamaları zikredilmektedir. Buhârî'nin *es-Sahîh*'ine ilaveten Nesâî'nin *es-Sünen*, Müsnedü hadîsi Mâlik ve *Tefsîru'l-Kurân*'ı, Duhaym el-Kureşî'nin *Müsnedü hadîsi'l-Evzâ'* si, İbnü'l-Cârûd'un *el-Müntekâ'sı*, İbn Müzeyn'in *el-Müsteksiye fi'l-Muvatta'* ile *Muvatta'*ın muhtelif

125 Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 143, 222-223, 258-259, 265-266.

126 Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik el-Endelüsî İbn Beşküvâl, *Kitâbü Gavâmidî'l-esmâ'î'l-müb-heme el-vâkı'a fi müttüni'l-ehâdîsi'l-müsne*, thk. İzzeddîn Alî es-Seyyid- Muhammed Kemâleddîn (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987), 2/654.

127 Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Fihri İbn Rüşeyd, *es-Senenü'l-ebyen ve'l-mevidü'l-em'an fi'l-muhâkeme beyne'l-imâmeyn fi's-senedi'l-mu'an'an*, thk. Ebü Abdirrahmân Salâh b. Sâlim (Medine: Mektebetü'l-Gurabâ'î'l-Eseriyye, 1417), 57.

128 İbn Rüşeyd, *es-Senenü'l-ebyen ve'l-mevidü'l-em'an*, 57.

tarikleri ve farklı rivâyetleri yine Kâbisî aracılığıyla Mağrib'e gelmiştir. Getirdiği kitapların yanı sıra kendisi de çok sayıda eser kaleme alan Kâbisî'nin görüşlerinden istifade edenler olmuştur. Ayrıca eserleri üzerine yapılan çalışmalar da ona ve eserlerine gösterilen ihtimâmı ortaya koymasına bakımından önem arz etmektedir.

Kâbisî, *Muvatta'*daki muttasıl rivâyetleri bir araya getirmek üzere telif ettiği *Kitâbü Mülahhisi'l-Muvatta'* eserine hadis usûlü çerçevesinde değerlendirecek bir giriş ile başlamıştır. O bu mukaddime, hadis rivâyet etmeye teşvik edilmekle beraber çok hadis rivâyetinden sakındırılması, hadis tahammül şartları, muttasıl ve munkatî' sayılan rivâyet lafızları, hadislerin mâna ile rivâyeti ve hadiste lahn konularına yönelik bilgiler sunmaktadır. Kâbisî'nin bu hususlardaki yaklaşımları incelendiğinde genel olarak İmâm Mâlik'in görüşlerine meylettiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim Kâbisî'nin öncelikle değindiği bahislerden hadis rivâyet etmenin önemine dair Mâlik de talebelerine, öğrendikleri bilgileri gizlememeleri ve başkalarına aktarmalarını tavsiye etmiştir. Ayrıca ilmin öğretilmesinin yanı sıra Mâlik'in "İlim çok rivâyet etmek değildir. Ancak ilim, Allah'ın kalplere bıraktığı bir nurdur." sözü çok hadis rivâyetine bakışını yansıtmakta; Kâbisî de bu konuda Mâlik'in görüşlerine referansta bulunarak çok hadis rivâyetinde onun gibi düşündüğünü göstermektedir.

Kâbisî'nin Mâlik'in görüşleri çerçevesinde ele aldığı meselelerden biri de hadislerin mâna ile rivâyetidir. Şöyle ki Mâlik, hadislerin lafızla rivâyetini daha uygun bulmakta, kendisine mâna ile rivâyet sorulduğunda bunu reddetmektedir. Ancak âlimler Mâlik'in belirli şartlar dâhilinde mâna rivâyetine izin verdiğini belirtmektedirler. Çünkü Mâlik merfû hadislerin mâna ile rivâyetini câiz kabul etmezken, mevkûf ve maktû' haberlerin mâna ile nakledilmesine müsamahalı yaklaşır. Ancak Kâbisî mâna rivâyeti hususunda böyle bir ayırım yapmaz. Ayrıca Mâlik, hadislerin lafzını bilmeyen, mefhumunu anlamayan câhil kimselerin hadisleri mânası ile rivâyet etmesine de cevâz vermemektedir. Ona göre, hadislerin lafızla rivâyeti hata ihtimalini ortadan kaldırmaya imkân sağlar. Hadislerin mâna ile rivâyetindeki farklılık dışında Kâbisî'nin "sünnet" yaklaşımının da Mâlik'ten ayrıldığı görülür. Çünkü Kâbisî, hadis ve sünneti aynı kabul ederken Mâlik, genel sünnet anlayışının dışına çıkarak, Medîne ehlinin amel ve icmânı da sünnet kapsamında değerlendirebilir.

Kâbisî'nin hadis usûlüne dair yaklaşımları talebeleri aracılığıyla Endülüs'e ulaşmıştır. Dâni, İbn Battâl, Kâdî İyâz, İbn Beşkûvâl ve İbn Rüşeyd gibi Endülüslü âlimler, Kâbisî'nin eserinin mukaddimesinde ele aldığı hadis usûlüne ilişkin sözlerine doğrudan ya da dolaylı biçimde atıfta bulunmuşlardır.

Kâbisî'nin yazdığı mukaddime, yer verdiği hadis usûlü konularının tespit edilmesini hedefleyen bu yazıda makalenin hacmini aşacak olması sebebiyle bazı noktalara değinilmemiştir. Ancak özellikle onun hadisle irtibatına

yönelik yapılan çalışmaların eksikliğinden dolayı muhaddis kimliğini ve Endülüs hadis tarihindeki yerini ön plâna çıkaracak farklı çalışmalarla konuların detaylandırılması mümkün olabilir. Bu bağlamda Kâbisî'nin *Mûlahhusu'l-Muvatta'*ı merkeze alınarak eserini şekillendirirken başvurduğu yöntemler, mutasıl rivâyetleri tercih ederken gözettiği kriterler, munkatî' olması sebebiyle eserde yer vermediği rivâyetlerdeki inkıtâ'a yol açan etkenler üzerinde duran ve onun yaklaşımlarını o coğrafyalarda onunla yakın dönemlerde yaşayan muhaddislerin görüşleri ile mukayeseli biçimde değerlendiren yeni bir çalışma onun hadisle alakalı yönüne ışık tutabilir. Ayrıca Kâbisî'nin Mağrib'e ilk defa getirilmesinde etken olduğu Buhârî'nin *es-Sahîh*'i ile beraber diğer *Kütüb-i Sitte* eserlerinin Mağrib ve Endülüs'e geliş süreçlerini ve bu bölgelerdeki isnadlarını konu alan çalışmalar yapılabilir.

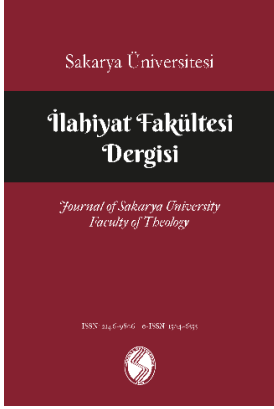
Kaynakça

- Âlü Selmân, Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan. *Behcetü'l-müntefî' şerhu Cüz fi ulûmi'l-hadîs. Ammân/Ürdün: ed-Dâru'l-Eseriyye, 1428.*
- Ateş, Süleyman. "İslam Tarihinde İlk Pedagojik Eserlerden Bir Örnek: 'Öğretmen ve Öğrenci Meseleleri'". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1992), 21-44.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef et-Tücîbî. *İhkâmü'l-fusûl fi ahkâmî'l-usûl. thk. Abdullah Muhammed el-Cübûrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1409.*
- Bağdatlı İsmâîl Paşa. *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1951.*
- Başaran, Selman. "Hadislerde Mana Rivayetinin Sonuçları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 65-76.
- Bûsrîh, Tâhâ. "Medresetü'l-Kâbisî el-hadîsiyyeti bi'l-Endelüs". *Câmiatü'z-Zeytûniyye Merkezü'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 85-122.*
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *Cüz' fi ulûmi'l-hadîs fi beyânî'l-muttasil ve'l-mürsel ve'l-mevkûf ve'l-munkatî'. nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân. Ammân: ed-Dâru'l-Eseriyye, 2. Basım, 1427.*
- Dayhan, Ahmet Tahir. "İlk Dönem Hadis Tarihinde "Mânâ ile Rivâyet" Meselesi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 13/1 (2000), 93-100.
- Debbâğ, Abdurrahmân b. Muhammed. *Me'âlimü'l-îmân fi ma'rîfeti ehli'l-Kayreoân. nşr. İbn Nâcî et-Tenûhî. Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 1968.*
- Hasan Hüsnî, Abdülvehhâb. *Kitâbü'l-'Umr fi'l-musannefât ve'l-müellifîne't-Tûnisiiyyîn. nşr. Muhammed el-Arûsî el-Matvî- Beşîr el-Bekkûş. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990.*
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî. *Târîhu Medîneti's-selâm ve ahbâru muhad-dîsîhâ ve zikru kuttâniha'l-ulemâ'. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.*
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr. *Cezvetü'l-muktebis fi târîhi ulemâi'l-Endelüs. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî-Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, 2. Basım, 1410.*

- İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh. *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlihi*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzi, 1414.
- İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b Abdillâh. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*. thk. Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm. 18 Cilt. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîseti li't-Tibâati ve'n-Neşr, 4. Basım, 1429.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef el-Kurtubî. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- İbn Beşkûvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik el-Endelüsî. *Kitâbü Gavâmidi'l-esmâ'i'l-mübheme el-vâkı'a fi mü'tûni'l-ehâdîsi'l-müsnede*. thk. İzzeddîn Alî es-Seyyid-Muhammed Kemâleddîn. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987.
- İbn Ferhûn, Ebû'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî el-Ceyyânî. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi ma'rîfeti a'yân 'ulemâ'i'l-mezheb*. thk. Ebû'n-Nûr Muhammed el-Ahmedî. 2 Cilt. Kâhire: Dâru't-Türâs, 1972.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ ev esbehetü'l-ayân*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978.
- İbn Hayr el-İşbilî, Ebû Bekir Muhammed b. Hayr. *Fehresetü mâ revâhü 'an şüyühilî*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri-Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1410.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer ed-Dımaşkı. *el-Bidâye ve'n-nihaye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1410.
- İbn Kunfûz, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hasen el-Kustantînî. *Kitâbü'l-vefeyât*. thk. Âdil Nüveyhîz. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 4. Basım, 1403.
- İbn Rüşeyd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Fihri. *es-Senenü'l-ebyen ve'l-mevridü'l-em'an fi'l-muhâkeme beyne'l-imâmeyn fi's-senedi'l-mu'an'an*. thk. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Sâlim. Medine: Mektebetü'l-Gurabâ'i'l-Eseriyye, 1417.
- İbnü'l-Arabî el-Meâfirî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh. *el-Mesâlik fi şerhi Muvatta'i Mâlik*. nşr. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî- Âişe binti Hüseyin es-Süleymânî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1428.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ'*. nşr. Gotthelf Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrut/Lübnân: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1932.
- İbnü'l-Harrât, Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdurrahmân el-İşbilî. *el-Ahkâmü'l-ovustâ min hadîsi'n-nebî*. thk. Hamdî es-Selefi- Subhî es-Sâmerrâî. 4 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1416.
- İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. thk. Abdülkâdir el-Arnâût- Mahmûd el-Arnâût. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- İmâm Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik b. Enes, rivâyetü İbni'l-Kâsım ve telhîsü'l-Kâbisî*. nşr. Muhammed b. Alevî b. Abbâs el-Mâlikî. Abu Dabi: el-Mecma'u's-Sekafî, 1425/2004.
- Kâbisî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Meâfirî el-Kayrevânî. *el-Mülâhhsi'l-müsnedi'l-Muvatta'*. thk. Alî İbrâhîm Mustafâ. Beyrut/Lübnân: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971.

- Kâbisî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Meâfirî el-Kayrevânî. *İslâmda Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale*. çev. Süleyman Ateş- Hıfzırrahman R. Öymen. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1966.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*. thk. Ebû Hemmâm Muhammed b. Alî el-Beydânî. Medine: en-Neşîru'l-Mütemeyyiz, 1437.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*. thk. Yahyâ İsmâîl. 9 Cilt. Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1419.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *Meşârikü'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr*. thk. Sâlih Ahmed eş-Şâmî. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1440.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *Mukaddimetü İkmâlî'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*. thk. Hüseyin b. Muhammed Şevvât. Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân, 1414.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*. 8 Cilt. Fas: Vizâratü'l-Evkâf ve ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1402/1982.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut/Lübnân: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer. *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyânî meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe*. nşr. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî b. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî. Beyrut/Lübnân: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 5. Basım, 1414.
- Kühûs, Reşid. "el-İmâm Ebû Bekir Muhammed İbn Yûnus es-Sakalî el-Kayrevânî (h. 451) Câmî'u'l-mezhebi'l-Mâlikî ve muvahhidu cühûdi fukahâih". *Mecelletü'l-müdevvene* 4 (2015), 35-45.
- Mahfûz, Muhammed. *Terâcimü'l-müellifni't-Tûnisiiyyîn*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Mahlûf, Muhammed b. Muhammed. *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*. thk. Abdülmecîd Hiyâlî. 2 Cilt. Beyrut/Lübnân: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414.
- Özdemir, Recep. *İmam Mâlik ve Metodolojisi*. İstanbul: Hiperyayın, 2017.
- Özdemir, Recep. "İmâm Mâlik'in Fikhında "Sünnet" Kavramı". *Ekev Akademi Dergisi* 20/67 (2016), 333-350.
- Özkan, Halit. "Muvatta Üzerine Yazılmış Şerhler". *Hadis Şerh Literatürü I*. ed. Mustafa Macit Karagözoğlu. 53-168. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Parladır, Selahattin. "Kâbisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/41-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Safedî, Ebü's-Safâ Halîl b. İzziddîn. *Nektü'l-himyân fi nüketi'l-'umyân*. nşr. Ahmed Zeki Bey. Mısır: Matbaatü'l-Cemâliyye, 1329.
- Sönmez, Mehmet Ali. "İbn Ferhûn, Bedreddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/492. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *Tabakâtü'l-huffâz*. Beyrut/Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406.

- Şelebî, Hind. *el-Kırâ'ât bi-İfrîkiye mine'l-feth ilâ muntasifi'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî*. Tunus: Dâru'l-Arabiyyeti'l-Kitâb, 1983.
- Şevvât, Hüseyin b. Muhammed. *Medresetü'l-hadîs fi'l-Kayrevân mine'l-fethi'l-islâmî ilâ müntesafi'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî*. Riyâd: ed-Dâru'l-Âlemiyye li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1411.
- Tozlu, İbrahim. "Buhârî Râvisi Kâdî Mühelleb b. Ebû Sufre'nin Endülüs Hadisçiliğindeki Yeri ve Önemi". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2015), 65-95.
- Trad, Khaoula. "The Impact of Maghribi Hadith Commentaries on the Mashriq". *The Maghrib in the Mashriq - Knowledge, Travel and Identity*. ed. Maribel Fierro- Mayte Penelas. 213-236. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2021.
- Turan, Mehmet. "Hanefî ve Malikî Usûl Âlimlerinin Mursel Hadis Yaklaşımı". *Tokat İlmîyat Dergisi* 10/2 (Aralık 2022), 431-450.
- Urfalı, Abdurrahman. *İmâm el-Kâbisî'nin Kitâbu Mulahhisi'l-Muvatta Adlı Eserinin Tahkiki ve İncelenmesi*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Yıldırım, Enbiya. "Hadislerin Manayla Rivayeti". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 1 (1996), 279-314.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût- Muhammed Nuaym. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1373.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm: Kamûsu terâcim li-eş-heri'r-ricâl ve'n-nisâ' min'el-Arab ve'l-müstağribîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İmi'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

**Ebü'l-Hasen el-Kâbisî (ö. 403/1012) ve
Kitâbü Mülahhisi'l-Muvatta' İsimli Eserinin
Mukaddimesinde Hadis Usûlü**

Zülal Kılıç

Sakarya Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
zulal.kilic@kocaeli.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9459-0387>

Hayati Yılmaz

Sakarya Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi,
Hadis Ana Bilim Dalı
hyilmaz@sakarya.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4691-118X>

Makale Bilgi Formu

Yazarların Katkıları

Makaleye Zülal Kılıç %70, Hayati Yılmaz %30 katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazarlar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, kâr amacı gütmeyen veya özel sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

“Ebü'l-Hasen el-Kâbisî (ö. 403/1012) ve Kitâbü Mülahhisi'l-Muvatta' İsimli Eserinin Mukaddimesinde Hadis Usûlü” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olup toplanan veriler üzerinde hiçbir tahrifat yapılmamıştır. Herhangi bir etik ihlalle karşılaşılması durumunda *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin yükümlülüğü olmayıp tüm sorumluluk yazarlara aittir.